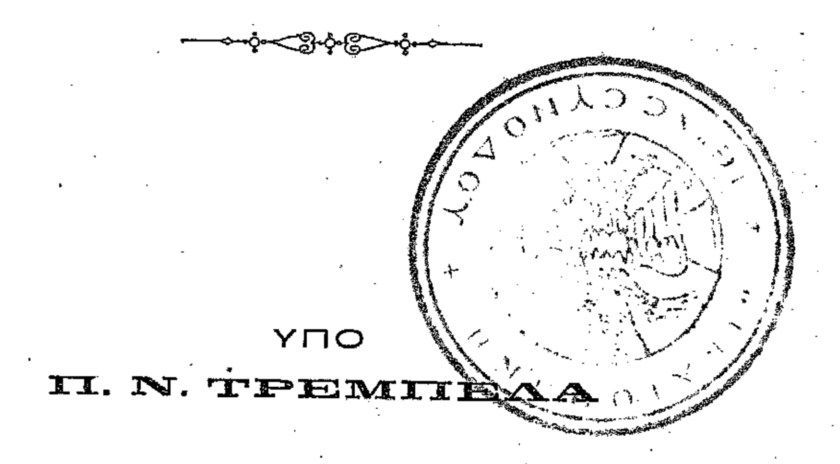
ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ "ΖΩΗ,,

Η ΓΥΝΗ ΕΝ ΤΗ ΨΑΛΜΩΔΙΑ

ΥΠΟ

Π. Ν. ΤΡΕΜΠΕΛΑ

ΑΘΗΝΑΙ
1926

Ἡ ΓΥΝΗ ΕΝ Τῌ ΨΑΛΜῼΔΙᾼ

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πᾶσα μεταρρύθμισις, τὰ ἐλλείποντα ἀναπληροῦσα ἢ τὰ κακῶς ἔχοντα ἐπανορθουμένη, καὶ ἀναγκαία καθίσταται καὶ ὠφέλιμος ἀποβαίνει. Συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχὴν ταύτην, καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας μουσικῆς περιεσκεμμένη καὶ μεμελετημένη μεταρρύθμισις καὶ βελτίωσις σπουδαίως θὰ συνέβαλλεν εἰς τὴν πνευματικωτέραν λατρείαν καὶ εἰς τὴν ὠφέλειαν τοῦ ἐκκλησιάσματος. Πρωτίστως ἡ διακονία τοῦ κηρύγματος, ἥτις ὁλονὲν πυκνοτέρα καὶ παρ' ἡμῖν καθίσταται, δὲν πρέπει νὰ στενοχωρῆται καὶ νὰ πιέζηται ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ ἕνεκεν ἐλλείψεως χρόνου, ὅστις ἀσκόπως κατασπαλᾶται πολλάκις εἰς ἀργὰ καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς σημασίας ψαλτικὰ κρατήματα.

Δεύτερον—τὸ καὶ σπουδαιότερον—πρέπει νὰ κατανοηθῇ καὶ ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαζομένων χριστιανῶν καὶ ὑπὸ τῶν εἰς τὴν διοίκησιν τῶν ἱερῶν Ναῶν ὁπωσδήποτε συμμετεχόντων, ὅτι σκοπὸς τῆς θείας Λειτουργίας δὲν εἶναι βεβαίως ἡ ἐκκλησιαστικὴ ψαλμῳδία, ἀλλ' ἡ τελεσιουργία τοῦ Μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας. Εἰς τὴν τελεσιουργίαν δὲ τῆς μεγάλης ταύτης θυσίας ἡ ψαλμῳδία ἀποτελεῖ παράγοντα βοηθητικὸν καὶ δευτερεύοντα εἶνε μέσον, ὅπερ ὑποβοηθεῖ τὸ πνεῦμα τῶν ἐκκλησιαζομένων, ὅπως ἀποσπασθῇ ἀπὸ πάσης ἄλλης σκέψεως καὶ μερίμνης βιο-

τικῆς, καὶ κατανοοῦν τὸ περιεχόμενον καὶ τὸ νόημα τῶν ψαλλομένων ὕμνων, προσηλωθῇ εἰς τὴν ἱερουργίαν τῆς ἀναιμάκτου θυσίας, πρὸς τὴν ὁποίαν οἱ λειτουργικοὶ ὕμνοι τὸ κατευθύνουν. Συνεπῶς ἡ ἐκκλησιαστικὴ ψαλμῳδία, ἡ γινομένη ἵνα προκαλέσῃ παρὰ τοῖς ἐκκλησιαζομένοις πιστοῖς ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον μουσικὴν ἀπόλαυσιν καὶ τέρψιν αἰσθητικήν, ἐκ τῆς ἁρμονίας τῶν ἤχων προσγινομένην, ὑποβιβάζει προφανῶς τὴν ἀξίαν τῆς θυσίας, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ κέντρον καὶ τὸν σκοπὸν τῆς ὅλης Λειτουργίας καὶ ἀποβαίνει αὕτη — ἡ ψαλμῳδία τουτέστι—σκοπός. Καὶ οἱ ἐκκλησιαζόμενοι πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν ψαλτῶν ἢ τοῦ χοροῦ καλλιτεχνικὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὕμνων ἀποβλέποντες οὔτε τὸ νόημα τῶν ὕμνων δύνανται νὰ παρακολουθῶσιν, ἀλλ' οὐδὲ τὰ ψαλλόμενα πολλάκις διακρίνουσι, παραγνωρίζουσι δὲ κατὰ τὸ πλεῖστον ἢ καὶ ἀγνοοῦσιν ὁλοτελῶς ὅσα ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ τελοῦνται καὶ ποίαν πρὸς αὐτοὺς ἔχουσι σχέσιν τὰ τελούμενα.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους μία μεταρρύθμισις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ψαλμῳδίας ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ καταστήσῃ ταύτην ἐπιτηδείαν, ὥστε εὐχερῶς νὰ ἑφελκύῃ ἀπερίσπαστον τὴν προσοχὴν τῶν ἐκκλησιαζομένων πιστῶν εἰς τὸ Μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας καὶ δι' αὐτοῦ εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ, θὰ ἦτο ὄχι μόνον λογική, ἀλλὰ καὶ σκοπιμωτάτη.

'Αλλ' ἡ σημειωθεῖσα παρ' ἡμῖν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη περὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ψαλμῳδίαν μεταρρυθμιστικὴ κίνησις σπουδάζει μὲν ἴσως ν' ἀπαλλάξῃ τὴν βυζαντινήν μας μουσικὴν ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν παραφθορῶν καὶ τῶν ἀργῶν ἐκείνων κρατημάτων, ἅτινα χρόνον καταναλίσκουσι καὶ τὸ νόημα τῶν ὕμνων παντελῶς καλύπτουσι, κύριον ὅμως σκοπὸν ἐπεδίωξε καὶ ἐπιδιώκει τὴν ἀποτέλεσιν ἁρμονίας μουσικῆς, μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ παραγάγῃ

εὐάρεστον ἐντύπωσιν εἰς τὰ ὦτα τῶν ἐκκλησιαζομένων. Ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ δὲν ἐδυσκολεύθησαν ἀπό τινος χρόνου νὰ εἰσαγάγωσιν εἰς τὸν χορὸν τῶν ψαλτῶν καὶ γυναικείας φωνάς. Οὕτω δὲ συνεσταλμένως καὶ δειλῶς εἰς τὰς ἀρχάς, θαρραλεώτερον ἔπειτα, εἰσήχθη εἰς περισσοτέρους τοῦ ἑνὸς ναοὺς ἡ συμμετοχὴ τῶν γυναικῶν ἐν τῇ ψαλμῳδίᾳ. Ἀλλ' ἡ προχείρως εἰσαχθεῖσα αὕτη μεταρρύθμισις ἀποτελεῖ τοῦτ' αὐτὸ καινοτομίαν μὴ ἔχουσαν προηγούμενον ἐν τῇ πράξει τῆς Ἐκκλησίας.

Σύντομος ἐπισκόπησις τῆς ἀρχαίας πράξεως τῆς Ἐκκλησίας θ' ἀπεδείκνυε τοῦτο κατὰ τρόπον ἀνεπίδεκτον πάσης ἀμφισβητήσεως. Καὶ εἰς τὴν ἐπισκόπησιν ταύτην καλοῦμεν ἤδη τοὺς ἀναγνώστας ἡμῶν. Ἐπὶ τῇ βάσει πάντοτε μαρτυριῶν καὶ ἀποδείξεων ἱστορικῶν, θὰ ζητήσωμεν νὰ μάθωμεν πῶς καὶ πρὸς ποῖον σκοπὸν ἐμορφώθη τὸ κατ' ἀρχὰς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἡ ἱερὰ ψαλμῳδία, καὶ ποία ὑπῆρξεν ἡ συμμετοχὴ τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος εἰς αὐτήν, πῶς δὲ ἀνέκαθεν δὲν ἐπετράπη εἰς τὴν γυναῖκα νὰ ἀναβῇ ἐπὶ τῶν ἡμιχορίων τῶν ψαλτῶν.

Σχέσις τῆς ἰουδαϊκῆς καὶ χριστιανικῆς ψαλμῳδίας.

Εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ χριστιανικῆς ψαλμῳδίας ἐν γένει σπουδαίως ἐπέδρασε τὸ λειτουργικὸν ᾆσμα τῆς Ἰουδαϊκῆς ψαλμῳδίας(1). Δεδομένου, ὅτι ἡ πρώτη ἐκκλησία συνεστήθη ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλὴμ καὶ ἀπετελέσθη τὸ κατ' ἀρχὰς ἐξ Ἰουδαίων πιστευσάντων,

(1) H. Westerby παρὰ Hastings, Encyclopaedia of religions and éthics τόμ. 9 σελ. 19 καὶ H. Leclercq παρὰ Gabrol, Dictionnaire d' archeologie κ.τ.λ. τόμ. 3 A σελ. 262.

ὅτι δὲ ἀκόμη οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ προσεκαρτέρουν καθ' ἡμέραν ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἱερῷ (Ναῷ)(2), θὰ εὑρεθῇ ὅλως φυσικόν, πῶς ἡ Ἰουδαϊκὴ ψαλμῳδία ἀπέβη κυριώτατος παράγων ἐν τῇ διαμορφώσει καὶ τῆς χριστιανικῆς τοιαύτης.

Κυρίως δὲ καὶ μάλιστα τὴν ἐπίδρασιν ταύτην ἤσκησεν ἡ τῶν συναγωγῶν λατρεία καὶ πρᾶξις μᾶλλον ἢ ἡ ἐν τῷ ἱερῷ τῶν Ἱεροσολύμων. Τοῦτο ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἐξ ἀρχῆς ἀπέφυγεν ἡ ἐκκλησία νὰ εἰσαγάγῃ τὸ μουσικὸν ὄργανον ἐν τῇ ψαλμῳδίᾳ αὐτῆς, εἶνε δὲ γνωστόν, ὅτι τοῦτο δὲν εἶχεν εἰσαχθῇ οὐδὲ ἐν τῇ συναγωγῇ. Ἦτο δὲ φυσικὸν κυρίως ἡ τῶν Ἰουδαϊκῶν συναγωγῶν καὶ οὐχὶ ἡ τοῦ ναοῦ ψαλμῳδία νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς. Πρώτιστα μὲν διότι ὁ ναὸς κατεστράφη ἐνωρίτατα, σχεδὸν τριάκοντα ἔτη μετὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἤδη ἀπὸ τοῦ 70 μ. Χ. κατέπαυσε πᾶσα ἐν αὐτῷ λατρεία. Ἔπειτα δὲ αὐτὸς ὁ Κύριος ἐπανειλημμένως μετασχὼν τῆς Ἰουδαϊκῆς λατρείας ἐν ταῖς κατὰ τὴν Γαλιλαίαν καὶ Ἰουδαίαν συναγωγαῖς καὶ συχνάκις ἐν αὐταῖς κηρύξας, ἐνεθάρρυνε τοὺς ἐξ Ἰουδαίων τὸ πρῶτον ἑλκυσθέντας ὀπαδούς Του, ἵνα μὴ ἀπορρίψωσι τὴν ἐν ταῖς συναγωγαῖς λατρείαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ δὲν προσεφέρετο οὐδεμία ἐκ τῶν θυσιῶν ἐκείνων, αἵτινες προσεφέροντο ἐν τῷ ἱερῷ καὶ τὰς ὁποίας κατήργησεν ὁ Χριστιανισμός, ἀλλ' ἀνεγινώσκοντο καὶ ἐψάλλοντο τμήματα καὶ περικοπαὶ ἐκ τῆς Βίβλου, ἥτις καὶ διὰ τὸν χριστιανισμὸν ἀπετέλει κώδικα ἱερὸν καὶ Γραφὴν ἁγίαν. Ἐπὶ πλέον δέον νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψει, ὅτι πανταχοῦ, ὅπου ὁ Χριστιανισμὸς εἰσήγετο, ὑπῆρχον ἤδη ἱδρυμέναι καὶ συναγωγαὶ ὑπὸ τῶν ἁπανταχοῦ τῆς οἰκουμένης διεσπαρμένων Ἰουδαίων, πρὸς τοὺς ἐν ταῖς συναγωγαῖς δὲ ταύταις Ἰουδαίους τὸ πρῶτον ἀπηυθύνοντο οἱ

---

(2) Πράξ. 2. 46

τοῦ Εὐαγγελίου κήρυκες καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν ἐν ταῖς συναγωγαῖς ἱερῶν ἀναγνωσμάτων ἐλάμβανον συνήθως τὴν ἀφορμὴν τοῦ κηρύγματος αὐτῶν. Προστιθεμένου δὲ εἰς ταῦτα, ὅτι ὁ πρῶτος πυρὴν καὶ τῶν εἰς τὰ ἔθνη συσταθεισῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν ἀπετελέσθη καὶ ἀπὸ Ἰουδαίους ἑλκυσθέντας εἰς τὴν πίστιν, θὰ κατανοηθῇ πλήρως, διατί ἦτο φυσικὸν ἡ χριστιανικὴ λατρεία καὶ ψαλμῳδία νὰ ἐπηρεασθῇ ἐν τῇ διαμορφώσει αὐτῆς κυρίως ἀπὸ τῶν ἐν ταῖς συναγωγαῖς τελουμένων(3). Ὑπῆρξε δὲ τοιαύτη ἡ ἐπίδρασις αὕτη, ὥστε νὰ ἰσχυρισθῶσί τινες βασίμως, ὅτι οὐχὶ μόνον ἐν τῇ ἀρχῇ καὶ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ καὶ μέχρις αὐτοῦ

(3) Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι ὑπεστηρίχθη ὑπό τινων, ὅτι δὲν προσεφέρετο ἐν ταῖς Συναγωγαῖς ὕμνος καὶ ψαλμὸς τῷ Θεῷ ὡς ἐν τῷ ναῷ (Gibson, Expositor, July 1890, σελ. 25—27 καὶ Scherer, History of the Jewish people μετάφρ. ἀγγλ. II, ii, 76, ὅπου ἀριθμοῦνται τὰ μέρη τῆς ἐν τῇ συναγωγῇ λατρείας). Ἀλλ' ὁ Cheyne (origin of the Psalter 12, 14, 363) προσήγαγεν ἐπιχειρήματα ἰσχυρότατα ἀνατρέποντα τὴν ἄποψιν ταύτην. Ὄντως δὲ ἐὰν ἤθελέ τις λάβει ὑπ' ὄψει, ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν ψαλμῶν ἐψάλλοντο ὑπὸ τῶν Ἰσραηλιτῶν καὶ εἰς ἄλλους τόπους, ἔξω τοῦ ναοῦ, καὶ κατ' ἄλλους καιρούς, ἐκτὸς τῶν διὰ τὴν δημοσίαν λατρείαν ὡρισμένων, πείθεται, ὅτι τὸ ψαλτήριον ἀπετέλει ἐγχειρίδιον ὑμνολογίας χρησιμοποιούμενον καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς. Οὕτω τὸ λεγόμενον Hallel, ἤτοι οἱ ψαλμοὶ 113—118 ἐψάλλοντο εἰς δύο τμήματα (113—114 καὶ 115—118) ἐν παντὶ οἴκῳ, ὅπου ἑωρτάζετο τὸ Πάσχα. Εἰς τὸ δεύτερον τμῆμα τοῦ Hallel, ἤτοι εἰς τοὺς ψαλ. 115—118 ἀναφέρεται κατά τινας καὶ τὸ **«ὑμνήσαντες** ἐξῆλθον» τοῦ Ματθ. 26,30 καὶ Μάρκ. 14,26. Ὡσαύτως αἱ ᾠδαὶ τῶν ἀναβαθμῶν (ψαλ. 120—134) ἐθεωρήθησαν ὡς ᾠδαί, τὰς ὁποίας τὰ καραβάνια τῶν προσκυνητῶν, τῶν εἰς Ἱερουσαλὴμ μεταβαινόντων, ἔψαλλον ἐν τοῖς σταθμοῖς τῆς πορείας αὐτῶν.

τοῦ IV αἰῶνος ἐξηκολούθησεν αὕτη νὰ ἀσκῆται ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς ψαλμῳδίας(4).

Κατ' ἀνάγκην λοιπὸν πρὸς πλήρη διαφώτισιν τοῦ ζητήματος ἡμῶν πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν, ὁποία τις ἦτο ἡ ἐν ταῖς συναγωγαῖς ψαλμῳδία κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ.

Συμμετοχὴ τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ ἐν τῇ ψαλμῳδίᾳ.

Ἡ ἐν ταῖς συναγωγαῖς ψαλμῳδία ἦτο καθαρῶς φωνητικὴ (ἀποκλεισθέντος, ὡς εἴπομεν, παντὸς ὀργάνου ἀπὸ τῶν συναγωγῶν) καὶ μονῳδική, εἴτε ἑνὸς μόνου ψάλλοντος, εἴτε καὶ πολλῶν εἰς ἕνα τόνον(1). Λαμβανομένου δὲ ὑπ' ὄψει, ὅτι ἡ ὑμνολογία καὶ ὁ αἶνος καὶ ἡ δοξολογία καὶ ἡ ψαλμῳδία εἰς ἔπαινον καὶ δόξαν τοῦ Θεοῦ ἐθεωρήθη ἐξ ἀρχῆς ὡς καθῆκον, ἀλλὰ καὶ ὡς προνόμιον ὁλοκλήρου τῆς συναγωγῆς τῶν υἱῶν Ἰσραήλ,(2) κατανοοῦμεν, πῶς τῆς ψαλμῳδίας συμμετεῖχεν ἐξ ἀρχῆς καὶ ὁ Ἰουδαϊκὸς λαὸς ὁλόκληρος. Ἐν τούτοις ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Σολομῶντος ἡ συμμετοχὴ αὕτη τοῦ λαοῦ παρουσιάζεται περιωρισμένη. Κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν ἐγκαινίων τοῦ ναοῦ, καθ' ὃν χρόνον οἱ Λευῖται καὶ οἱ ψαλμῳδοὶ καὶ μετ' αὐτῶν ἑκατὸν εἴκοσιν ἱερεῖς ἤρχισαν σαλπίζοντες καὶ μιᾷ φωνῇ ὑμνοῦντες καὶ δοξολογοῦντες τὸν Κύριον, μετ' αὐτῶν φαίνεται, ὅτι καὶ ὁ λαὸς ὁλόκληρος ᾔνουν τῷ Κυρίῳ λέγοντες «ὅτι ἀγαθός, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ»(3). Παρομοία περίπτωσις παρουσιάζεται καὶ ἐν Α'.

(4) H. Leclercq ἔνθα ἀνωτέρω.

(1) A. Gastoué, Les origines du chant romain, Paris 1907 σελ. 14. καὶ J. Stainer, The Music of the Bible, London 1914, κεφ. IV «Vocal Music of the Hebrews».

(2) Cheyne ἔνθα ἀνωτ. σελ 194. (3) Β'. Παραλ. 5, 13.

Μακκαβ. 4, 55, ὅπου ὁλόκληρος ὁ λαὸς κατὰ τὸν ἐγκαινισμὸν τοῦ θυσιαστηρίου «ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον καὶ προσεκύνησαν καὶ εὐλόγησαν εἰς οὐρανὸν τὸν εὐοδώσαντα αὐτούς». Ἐξ ἄλλου καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ 106, 48 «καὶ ἐρεῖ πᾶς ὁ λαός· Γένοιτο, Γένοιτο» (κατὰ τὸ Ἑβραϊκὸν «Ἀμήν. Ἀλληλούϊα»), καθορίζεται ῥητῶς, ἵνα ὁ λαὸς ἀναφωνῇ ὁμοῦ τὸ Ἀμὴν καὶ Ἀλληλούϊα. Ἐν Α´ Παραλειπομ. ΙϚ, 36 μάλιστα ἱστορεῖται καὶ συγκεκριμένη περίπτωσις, καθ' ἣν ἀφοῦ ἐψάλη πρῶτον ὁ 106 ψαλμὸς ὑπὸ τῶν υἱῶν Ἀσὰφ ἔμπροσθεν τῆς κιβωτοῦ τῆς διαθήκης τοῦ Θεοῦ, πᾶς ὁ λαὸς εἶπεν Ἀμὴν καὶ ᾔνεσε τὸν Κύριον (ἤτοι εἶπεν Ἀλληλούϊα).

Οἱ 118 καὶ 136 ψαλμοὶ ἀφ' ἑτέρου εἶνε προφανῶς ψαλμοὶ ἀντιφωνικοί, οἱ ὁποῖοι ἐψάλλοντο ἐν τῷ ναῷ ἢ ταῖς συναγωγαῖς συμμετέχοντος καὶ τοῦ λαοῦ καὶ οἱονεὶ ἀποκρινομένου εἰς τὸν χορὸν τῶν ψαλτῶν. Ὁ χορὸς ἔψαλλε τοὺς ἐναλλάσσοντας καὶ διαφέροντας ἀλλήλων στίχους τοῦ ψαλμοῦ, ὁ δὲ λαὸς ἐπανελάμβανεν εἰς συμπλήρωσιν τὸν στῖχον «ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ». Οὕτω λοιπὸν ἐν τῷ ναῷ καὶ ταῖς συναγωγαῖς πολὺ πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐκράτησεν ἡ συνήθεια, ἵνα ἅπας ὁ λαὸς συμμετέχῃ ἔν τινι μέτρῳ τῆς ψαλμῳδίας. Ἀναλόγως δὲ τῶν ἐνδείξεων, αἵτινες ἐμπεριείχοντο εἰς τὰς ἐπικεφαλίδας τῶν ψαλμῶν ἐκανονίζετο καὶ ἡ συμμετοχὴ αὕτη. Καὶ ἄλλοτε μὲν συνέψαλλον ὁλόκληρον τὸν ψαλμόν· ἄλλοτε ἔψαλλον ἐν τῇ ἀρχῇ καὶ τῷ τέλει τοῦ ψαλμοῦ μόνον τὸ Ἀλληλούϊα καὶ τὸ Ἀμήν· καὶ ἄλλοτε ἐλάμβανον στῖχόν τινα (π.χ. ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ), τὸν ὁποῖον ἀντὶ ἐπῳδοῦ ἐπανελάμβανον εἰς τὸ τέλος ἑνὸς ἑκάστου στίχου τοῦ ψαλμοῦ, τὸν ὁποῖον ὁ ψάλτης μόνος ἔψαλλεν(4).

---

(4) H. Leclerq, ἔνθα ἀνωτ.

Ἡ συμμετοχὴ τῆς γυναικός.

Καὶ γεννᾶται ἤδη τὸ ἐρώτημα, ὁποία τις ὑπῆρξεν ἡ συμμετοχὴ τῆς γυναικὸς ἐν τῇ Ἰουδαϊκῇ ψαλμῳδίᾳ; Συμμετεῖχεν αὕτη εἰς τοὺς χοροὺς τῶν ψαλλόντων;

Ἡ φωνὴ τῆς γυναικὸς ἀπεκλείσθη τῆς ἐν τῷ Ναῷ λατρείας, λέγει ὁ Westerby(1). Καὶ ἀναμφιβόλως ἔχει δίκαιον. Εἶνε ἀληθές, ὅτι ὑπάρχουσιν ἐνδείξεις τινὲς ἀπὸ τῶν ἱερῶν κειμένων, αἵτινες ἐθεωρήθησαν ὑπαινιττόμεναι τὴν συμμετοχὴν ψαλτριῶν ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ ναοῦ. Ἀλλ' αἱ ἐνδείξεις αὗται εἶνε οὕτως ἀμφίβολοι, ὥστε οὐδὲν θὰ ἠδύναντο ν' ἀποδείξουν. Ἀποτελοῦσι δὲ ταύτας πρῶτον μὲν τὸ περὶ τῆς Μαριὰμ μαρτυρούμενον, ὅτι μετὰ τὰ ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ θαυμάσια λαβοῦσα τὸ τύμπανον ἐν τῇ χειρὶ αὐτῆς ἐξῆλθε καὶ μετ' αὐτῆς πᾶσαι αἱ γυναῖκες ὀπίσω αὐτῆς μετὰ τυμπάνων καὶ χορῶν, ἐξῆρχε δὲ αὐτῶν Μαριὰμ λέγουσα, ᾄσωμεν τῷ Κυρίῳ, ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται(2)· ἔπειτα δὲ τὰ περὶ Ἰεφθάε ἐξ ἑνὸς(3) καὶ τοῦ Δαβὶδ ἀφ' ἑτέρου(4) ἱστορούμενα, ὅτε ἐπιστρέφοντας ἐν θριάμβῳ ἀπὸ τῆς νίκης αὐτῶν ὑπεδέξαντο αὐτούς, τὸν μὲν Ἰεφθάε ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ ἐκπορευθεῖσα εἰς ὑπάντησιν ἐν τυμπάνοις καὶ χοροῖς, τὸν δὲ Δαβὶδ αἱ χορεύουσαι ἐκ πασῶν πόλεων Ἰσραὴλ ἐν τυμπάνοις καὶ ἐν χαρμοσύνῃ καὶ ἐν κυμβάλοις. Ἀκόμη δὲ προβάλλουσι καὶ τὸ τοῦ ψαλμῳδοῦ «προέφθασαν ἄρχοντες ἐχόμενοι ψαλλόντων ἐν μέσῳ νεανίδων τυμπανιστριῶν»(5). Ὡσαύτως καὶ τὸ ἐν Α΄ Παραλειπομ. 25, 5—7 περὶ τοῦ ψαλτῳδοῦ Αἱμὰν ἱστορούμενον, ὅτι «ἔδωκεν ὁ Θεὸς τῷ Αἱμὰν υἱοὺς τεσσαρασκαίδεκα καὶ θυγατέρας τρεῖς. Πάντες οὗτοι μετὰ τοῦ πατρὸς αὐτῶν ὑ-

(1) ἔνθ. ἀνωτ. (2) Ἐξόδ. 15, 20. (3) Κριτ. 11, 34.
(4) Α΄ Βασιλ. 18, 6. (5) Ψαλμ. 67, 24.

μνῳδοῦντες ἐν οἴκῳ Θεοῦ»· καθὼς καὶ τὸ ἐν Ἔσδρᾳ 2, 65(6) ἀναγραφόμενον, ὅτι μεταξὺ τῶν ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας ἐπιστρεφόντων ὑπῆρχον καὶ «ᾄδοντες καὶ ᾄ δ ο υ σ α ι διακόσιοι».

Ἀλλ' ὅτι τὰ χωρία ταῦτα οὐδὲν μαρτυροῦσι περὶ τῆς ἐν τῇ ψαλμῳδίᾳ τοῦ ναοῦ συμμετοχῆς τῆς γυναικός, εἶνε εἰς πάντα φανερόν. Τῆς μὲν Μαριὰμ ἡ περίπτωσις, ὑπὸ τὸν ἱερὸν ἐνθουσιασμὸν ἐκτάκτου γεγονότος σημειωθεῖσα, ἔλαβε χώραν καθ' ὁδὸν ἐν τῷ Ἰουδαϊκῷ καταυλισμῷ, πρὶν ἢ ἀκόμη στηθῇ ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου. Τῶν δὲ ἐκ τοῦ πολέμου ἐπιστρεφόντων ἡ ὑποδοχὴ κατὰ φυσικὸν λόγον θὰ ἐγίνετο προεξαρχουσῶν τῶν γυναικῶν, αἵτινες ἐν νοσταλγίᾳ καὶ πόθῳ πολλῷ θὰ ἐξήρχοντο εἰς ὑπάντησιν τῶν ἰδίων ἀνδρῶν καὶ τέκνων καὶ ἀδελφῶν. Τὸ δ' ἐν 67 ψαλμῷ λεγόμενον πάντως ἀναφέρεται εἰς πομπήν τινα θρησκευτικὴν ἀσφαλῶς ἔξω τοῦ Ναοῦ(7) καὶ δὲν ὁμιλεῖ περὶ ᾀδουσῶν καὶ ψαλλουσῶν, ἀλλὰ μόνον περὶ τυμπανιστριῶν. Τὸ δὲ περὶ τοῦ Αἱμὰν λεγόμενον μᾶλλον ἀναφέρεται εἰς τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ καὶ οὐχὶ εἰς τὰς θυγατέρας του(8), περὶ τῶν ὁποίων θυγατέρων ἄλλως τε οὐδεὶς γίνεται λόγος ἐν τοῖς ἑπομένοις, οὐδὲ ὑπαινιγμός τις ῥίπτεται περὶ τῆς συμμετοχῆς αὐτῶν. Τέλος τὸ ὑπὸ τοῦ Ἔσδρα ἀναφερόμενον μαρτυρεῖ μὲν περὶ ᾀδουσῶν, ἀλλὰ δὲν καθορίζει, ποῦ καὶ πότε αὗται ᾖδον καὶ ἔψαλλον. Εἶνε δὲ ὅλως ἀπίθανον αὐ-

---

(6) Πρβλ. καὶ Νεεμ. 7,67.

(7) G. Stewart παρὰ Hastings Encyclopaedia τόμ. 9 σελ. 41.

(8) Τὸ κείμενον λέγει «πάντες οὗτοι μετὰ τοῦ πατρὸς αὐτῶν ὑμνῳδοῦντες». Καὶ κατωτέρω· «Καὶ ἐγένετο ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν **μετὰ τοὺς ἀδελφοὺς** αὐτῶν . . . .». Δηλαδὴ μᾶλλον φαίνεται ὁμιλοῦσα ἡ Γραφὴ περὶ ἀνδρῶν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει μετὰ τόσης ἀοριστίας ἐκφέρεται τὸ πρᾶγμα, ὥστε ἡ ἔνδειξις οὔτε σαφής, οὔτε βάσιμος νὰ εἶνε.

ται νὰ συμμετεῖχον τῆς ἐν τῷ ναῷ ψαλμῳδίας, ἀφοῦ ἤδη εἶνε ἐξηκριβωμένον, ὅτι ἡ γενικὴ τάσις τῆς μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν ἐποχῆς ὑπῆρξε ν' ἀποκλεισθῇ ἡ γυνὴ τῆς ἐν τῷ ναῷ ὑπηρεσίας(9).

Ἄλλως καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν κατήρτισε τὸν χορὸν τῶν ψαλλόντων ὁ πρῶτος συστήσας αὐτὸν Δαβίδ, παρουσιάζει ὅλως ἀπίθανον τὴν συμμετοχὴν γυναικῶν εἰς αὐτόν. Πάντες οἱ ἀποτελέσαντες αὐτὸν εἶνε Λευῖται· Αἱμὰν ὁ ψαλτῳδὸς καὶ Ἀσὰφ ὁ υἱὸς τοῦ Βαραχίου καὶ Ἐθὰν ὁ υἱὸς τοῦ Κεισὶ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτῶν οἱ Λευῖται(10). Εἰς περίπτωσιν λοιπόν, καθ' ἣν δὲν ἠνοίχθη ἐλευθέρα ἡ εἴσοδος εἰς τὸν χορὸν τῶν ψαλλόντων καὶ εἰς τοὺς ἐξ ἄλλης φυλῆς, πλὴν τῆς τοῦ Λευΐ, καταγομένους ἄνδρας, θὰ ἐπαφίετο ἐλευθέρα εἰς γυναῖκας; Σφόδρα ἀπίθανον.

Ἐξ ἄλλου ἐν τοῖς ἐγκαινίοις τοῦ ναοῦ τόσον ἐπὶ τοῦ Σολομῶντος, ὅσον καὶ μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν κατὰ τὰ ἐν Νεεμίου 12, 27—47, χοροὶ ψαλλόντων καὶ ψαλτῳδῶν μετὰ τῶν Λευϊτῶν καταριθμούμενοι ἀναφαίνονται, οὐδαμοῦ περὶ ψαλλούσης ἢ ᾀδούσης τινὸς γίνεται λόγος. Λαμβανομένου δ' ὑπ' ὄψει, ὅτι καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Νεεμίου γινώσκει τὰς ὑπὸ τοῦ Ἔσδρα ἀναφερομένας ᾀδούσας καὶ μνημονεύει αὐτῶν, ὡς εἴπομεν, διὰ νὰ μὴ ποιῆται οὐδένα λόγον περὶ τούτων εἰς τὰ ἐγκαίνια καὶ τὴν ψαλμῳδίαν τοῦ ναοῦ, ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν, ὅτι αἱ ψάλλουσαι δὲν μετεῖχον τῆς ἐν τῷ ναῷ ψαλμῳδίας.

Ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ μέρος ἐν τῇ ψαλμῳδίᾳ τοῦ Ναοῦ ἡ γυνή, ἀποδεικνύεται ἀκόμη πρῶτον ἐκ τοῦ ὅτι ὡς εἶδός τι θυρωροῦ χρησιμοποιηθεῖσα κατ' ἀρχαιοτέρους χρόνους ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου, ἔκτοτε ἐξεβλήθη τοῦ διακονή-

(9) G. Stewart ἔνθα ἀνωτ.

(10) Α' Παραλειπομ. 6. 31—48. 15, 16—19, 16, 4 καὶ Β' Παραλειπομ. 5. 12. 29.35.

ματος τούτου(11). Ἀποδεικνύεται δεύτερον ἐκ τοῦ ὅτι ἐν τῇ πολλῷ κατωτέρᾳ τοῦ Ναοῦ συναγωγῇ ἡ θέσις τῆς γυναικὸς ὑπάρχει ὑπερβαλλόντως τεταπεινωμένη καὶ περιωρισμένη(12). Ὡς δὲ δύναται νὰ συναχθῇ καὶ ἐκ χωρίου τινὸς τοῦ Φίλωνος, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῆς Αἰγύπτου αἱ γυναῖκες παρέμενον ἐν διαμερίσματι ἐξ ὁλοκλήρου κεχωρισμένῳ τῶν ἀνδρῶν(13).

Οὕτω αἱ ἐκ τῶν μνημονευθέντων χωρίων τῆς Βίβλου

---

(11) Μόνον ἅπαξ ἐν τῇ Βίβλῳ γίνεται μνεία ὑπηρετουσῶν ἐν τῇ σκηνῇ γυναικῶν ἐν Ἐξόδ. 38, 8. Διακονοῦσιν αὗται παρὰ τὴν θύραν τῆς σκηνῆς καὶ ἡ διακονία αὐτῶν ὁμοία πρὸς τὴν τῶν Λευϊτῶν περιγράφεται ἁπλῶς διὰ τοῦ ὅρου Ζᾶβᾶ, χωρὶς νὰ μᾶς δίδωνται πλείονες πληροφορίαι περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ὅρου τούτου. Μνημονεύονται αἱ γυναῖκες αὗται καὶ ἐν Α΄ Βασιλειῶν 2,22, ἀλλ' ἡ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ σχετικὴ φράσις θεωρεῖται ὡς παρείσακτος. Μανθάνομεν μόνον ἐκ τῆς Ἐξόδου, ὅτι αἱ γυναῖκες αὗται εἶχον κάτοπτρα, ἐξ ὧν κατεσκευάσθη ὁ ἐν τῇ σκηνῇ χάλκινος νιπτήρ. Ἐν τῷ χωρίῳ τῆς Ἐξόδου λέγεται περὶ τῶν γυναικῶν τούτων ὅτι συνηθροίζοντο ἢ ὑπηρέτουν. Ὁ χρόνος, καθ' ὃν ἐκφέρεται τὸ ῥῆμα τοῦτο ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ κειμένῳ, ὑπαινίττεται σαφῶς, ὅτι ἡ διακονία αὕτη τῶν γυναικῶν ἀνῆκεν εἰς τὸ παρελθὸν πλέον καὶ ὅτι κατέπαυσε λαβοῦσα πέρας (W. Baudissin ἐν Hastings A dictionnary of the Bible Τόμ. IV σελ. 85 καὶ W. Adeney αὐτόθ. σελ. 934).

(12) Αἱ γυναῖκες δὲν ἐλογίζοντο ὡς μέλη τῆς ἐν ταῖς συναγωγαῖς συναθροίσεως. Διὰ νὰ γίνῃ λατρεία ἐν τῇ συναγωγῇ, ἔπρεπε νὰ εἶνε παρόντες τοὐλάχιστον δέκα ἄρρενες. Εἰς τὸν ἀριθμὸν τοῦτον δὲν ἠδύναντο νὰ συμπεριληφθοῦν καὶ αἱ τυχὸν παροῦσαι γυναῖκες, διότι, ὡς εἴπομεν, αὗται δὲν ἐθεωροῦντο μέλη τῶν συναγωγῶν, μολονότι ἠδύναντο νὰ λάβουν μέρος εἰς τὴν ἀνάγνωσιν (W. Bacher ἐν Hastings A dictionnary . . . . Τόμ. 4ος σελ. 640).

(13) Ὁ Φίλων ἐν τῷ περὶ βίου θεωρητικοῦ (§ 3) συγγράμματι αὐτοῦ περιγράφει τὸ ἱερόν, εἰς ὃ συνήρχοντο οἱ θεραπευταί, ὡς διῃρημένον εἰς δύο διαμερίσματα, ἐξ ὧν τὸ ἓν διὰ τοὺς ἄνδρας

ἐνδείξεις περὶ ᾀδουσῶν καὶ τυμπανιστριῶν εἶνε σφόδρα ἀόριστοι καὶ ἀμφίβολοι καὶ θὰ ἠδύνατό τις εὐλόγως περὶ αὐτῶν νὰ ὑποστηρίξῃ, ὅτι οὐδὲν ἀποδεικνύουσι περὶ συμμετοχῆς τῶν γυναικῶν ἐν τῇ ψαλμῳδίᾳ τοῦ ναοῦ. Ὡς πρὸς δὲ τὴν συναγωγὴν δύναταί τις νὰ κηρύξῃ ὡς βέβαιον τὸν πλήρη ἀπὸ τῆς ψαλμῳδίας ἀποκλεισμὸν τῆς γυναικός. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐνέχει σπουδαιότητα σοβαρωτάτην διὰ τὸ ζήτημα ἡμῶν, καθ' ὅσον, ὡς εἴπομεν, μᾶλλον ἢ ἐν τῇ συναγωγῇ λατρεία καὶ πρᾶξις ἐπέδρασεν ἐν τῇ διαμορφώσει καὶ τῆς ἐν τῷ χριστιανικῷ ναῷ λειτουργίας.

Μετὰ τὰ ὡς ἄνω προεισαγωγικὰ ἐρχόμεθα ἤδη νὰ ἴδωμεν καὶ τὰ κατὰ τὴν χριστιανικὴν ψαλμῳδίαν.

Ὅτι οἱ ψαλμοὶ κυρίως τοῦ Δαβὶδ καὶ αἱ ἄλλαι ἐν τοῖς ἱεροῖς τῆς Ἁγίας Γραφῆς βιβλίοις ᾠδαὶ ἐχρησίμευσαν ὡς βάσις καὶ τῆς χριστιανικῆς ψαλμῳδίας, εἶνε ἀναμφισβήτητον, μεθ' ὅσα εἴπομεν. Ἄλλως τε μαρτυρεῖται τοῦτο ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῆς ἐντολῆς τοῦ θείου Παύλου πρὸς τοὺς Κολοσσαεῖς καὶ Ἐφεσίους, ἵνα λαλῶσιν ἑαυτοῖς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ἐπιβεβαιοῦται δὲ κα-

---

καὶ τὸ ἕτερον διὰ τὰς γυναῖκας. Ἐκ φράσεως δέ τινος παρεισαγομένης ὑπὸ τοῦ Φίλωνος («καὶ γὰρ καὶ γυναῖκες ἐξ ἔθους συνακροῶνται») συνάγεται, ὅτι ἡ ἀκρόασις τῶν γυναικῶν ἐγίνετο κατὰ τὴν παρ' Ἰουδαίοις κρατοῦσαν συνήθειαν, πιθανώτατα δὲ κατὰ τὴν αὐτὴν συνήθειαν διεχωρίσθη καὶ τὸ ἱερὸν εἰς δύο. Ἰδοὺ δὲ καὶ πῶς ὁ Φίλων περιγράφει τὰ δύο ταῦτα διαμερίσματα: «Τὸ δὲ κοινὸν τοῦτο σημεῖον, εἰς ὃ τὰς ἑβδόμας συνέρχονται, διπλοῦς ἐστι περίβολος, ὁ μὲν εἰς ἀνδρῶνα, ὁ δὲ εἰς γυναικωνίτην ἀποκριθείς .... Ὁ δὲ μεταξὺ τῶν οἴκων τοῖχος, τὸ μὲν ἐξ ἐδάφους ἐπὶ τρεῖς ἢ τέσσαρας πήχεις εἰς τὸ ἄνω συνῳκοδόμηται θωρακείου τρόπον. Τὸ δὲ ἄχρι τέγους ἀνώγεον ἀχανὲς ἀνίεται, δυοῖν ἕνεκα· τοῦ τε τὴν πρέπουσαν αἰδῶ τῇ γυναικείᾳ φύσει διατηρεῖσθαι καὶ τὴν ἀντίληψιν ἔχειν εὐμαρῆ καθεζομένας ἐν ἐπηκόῳ, ὡς μηδενὸς τὴν τοῦ διαλεγομένου φωνὴν ἐμποδίζοντος».

τόπιν ἐκ πλείστων μαρτυριῶν τῶν Πατέρων καὶ λοιπῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, πλείστας ἐκ τῶν ὁποίων θὰ λάβωμεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ παραθέσωμεν μετ᾽ ὀλίγον.

Πῶς δὲ ἐψάλλοντο οἱ ψαλμοὶ οὗτοι ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις τοῦ Χριστοῦ, δυνάμεθα μὲν νὰ συναγάγωμεν καὶ ἐξ ὅσων ἤδη ἐμάθομεν περὶ τῆς κατὰ τοὺς καιροὺς ἐκείνους Ἰουδαϊκῆς ψαλμῳδίας, μαρτυρεῖται δ᾽ ἐπαρκῶς καὶ ἀπὸ τὸ ἐκ παραδόσεως παλαιᾶς κρατοῦν ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις καθεστὼς κατὰ τοὺς Γ′ καὶ Δ′ αἰῶνας.

Βεβαίως εἰς τὰς ἀρτισυστάτους καὶ ἀρτιπαγεῖς τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας οὐδεμία ἠδύνατο νὰ ἐπέλθῃ σκέψις πρὸς καταρτισμὸν χορῶν μουσικῶν, προσομοίων πρὸς τοὺς ἐν τῷ Ναῷ Ἱεροσολύμων. Ἦσαν τοσαῦται αἱ ἀνάγκαι τῶν ἐκκλησιῶν ἐκείνων, τοιαῦτα δὲ ζωτικὰ καὶ οὐσιώδη ἀπησχόλησαν τὴν προσοχὴν αὐτῶν, ὥστε τοιαῦται λεπτομέρειαι, εἰς ἐπουσιώδη ἀφορῶσαι, νὰ μὴ δύνανται οὐδεμιᾶς ν᾽ ἀξιωθῶσι προσοχῆς. Οἱ ἐπακολουθήσαντες ἄλλως τε διωγμοί, ἐν τοῖς ὁποίοις αὐτὴ ἡ ὕπαρξις τῆς ἐκκλησίας ἐτίθετο εἰς κίνδυνον, ἀπέκλειον πᾶσαν εὐκαιρίαν εἰς τὰς καλὰς λεγομένας τέχνας, ὅπως εἰσχωρήσωσιν εἰς τὸν ἐκκλησιαστικὸν περίβολον.

Ὁ τρόπος τῆς ψαλμῳδίας κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας, ἀφελοῦς κατὰ πάντα καὶ ἁπλῆς, καθὼς θὰ ἴδωμεν, ἀπεικονίζεται ἄριστα ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν εἰς τοὺς κατωτέρω στίχους τοῦ Εὐσεβίου:

> «ἑνὸς μετὰ ῥυθμοῦ κοσμίως ἐπιψάλλοντος, οἱ λοιποὶ καθ᾽ ἡσυχίαν ἀκροώμενοι, τῶν ὕμνων τὰ ἀκροτελεύτια συνεξηχοῦσιν» (1).

ἔνθεν δὲ ἐν τῇ διατάξει τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν:

> «ἕτερός τις τοὺς τοῦ Δαβὶδ ψαλλέτω ὕμνους καὶ ὁ λαὸς τὰ ἀκροστίχια ὑποψαλλέτω»(2).

(1) Εὐσεβίου Ἐκκλ. Ἱστορ. II, ιζ.
(2) Ἀποστολ. Διαταγ. II, 57.

Εἰς ταῦτα δέον νὰ προσθέσωμεν καὶ τὴν ἐκ τῆς 207 ἐπιστολῆς τοῦ Μ. Βασιλείου πληροφορίαν ἔχουσαν ὡς ἑξῆς:

«Ἐκ νυκτὸς γὰρ ὀρθρίζει παρ' ἡμῖν ὁ λαὸς ἐπὶ τὸν οἶκον τῆς προσευχῆς.... Καὶ νῦν μὲν διχῇ διανεμηθέντες, ἀντιψάλλουσιν ἀλλήλοις, ὁμοῦ μὲν τὴν μελέτην τῶν λογίων ἐντεῦθεν κρατύνοντες, ὁμοῦ δὲ καὶ τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἀμετεώριστον τῶν καρδιῶν ἑαυτοῖς διοικούμενοι. Ἔπειτα πάλιν ἐπιτρέψαντες ἑνὶ κατάρχειν τοῦ μέλους, οἱ λοιποὶ ὑπηχοῦσι· καὶ οὕτως ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῆς ψαλμῳδίας τὴν νύκτα διενεγκόντες, μεταξὺ προσευχόμενοι, ἡμέρας ἤδη ὑπολαμπούσης, πάντες κοινῇ ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος καὶ μιᾶς καρδίας, τὸν τῆς ἐξομολογήσεως ψαλμὸν ἀναφέρουσι τῷ Κυρίῳ, ἴδια ἑαυτῶν ἕκαστος τὰ ῥήματα τῆς μετανοίας ποιούμενοι».

Κατὰ τὰς πληροφορίας ταύτας ἡ χριστιανικὴ ψαλμῳδία κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας ἐγίνετο κατ' ἀπομίμησιν τῆς Ἰουδαϊκῆς τοιαύτης. Καὶ δή·

1) Ἐνωρίτατα διεκρίθη ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ ἡ τάξις τῶν ψαλτῶν. Ἐξ ἀρχῆς εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην ἡ Ἐκκλησία νὰ ὁρίσῃ ἓν πρόσωπον, τὸ ὁποῖον κατῆρχε τοῦ μέλους καὶ μετὰ ῥυθμοῦ κοσμίως ἐπέψαλλε τοὺς ὕμνους καὶ τοὺς ψαλμοὺς τοῦ Δαβίδ (3). Πόσον δὲ ἀρχαία ὑπάρχει ἐν τῇ πράξει ἢ κἄπως βραδύτερον ὡς ἰδία διακριθεῖσα τάξις αὕτη τῶν ψαλτῶν καὶ ἀναγνωστῶν ἐν τῇ χριστιανικῇ ἐκκλησίᾳ, φαίνεται καὶ ἐξ ἐπιγραφῆς τινος ἐπιταφίου, τὴν ὁποίαν οἱ χριστιανοὶ τῆς ἐκκλησίας πόλεώς τινος τῆς Βιθυνίας ὀνόματι Ἀδρανοῦς ἀφιέρωσαν εἰς νεαρὸν ψάλ-

---

(3) Πρβλ. καὶ Χρυσοστόμου 36ην ὁμιλίαν εἰς τὴν Α΄ πρὸς Κορινθίους, ἔνθα λέγονται τὰ ἑξῆς: «Διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἀναγινώσκων μόνος φθέγγεται· καὶ αὐτὸς ὁ τὴν ἐπισκοπὴν ἔχων ἀνέχεται σιγῇ καθήμενος. Καὶ **ὁ ψάλλων ψάλλει μόνος**· κἂν πάντες ὑπηχῶσιν, ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος ἡ φωνὴ φέρεται» Migne 61,315.

την ἀποθανόντα, οὗτινος εὐγνωμόνως διετήρουν τὴν ἀνάμνησιν, καὶ ἥτις ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ β΄ ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ γ΄ αἰῶνος (4).

2) Συμμετεῖχε τῆς ψαλμῳδίας καὶ ὁ λαός, ἄλλοτε ἄλλως. Δηλαδὴ ἄλλοτε μὲν ὁ λαὸς μετὰ προσοχῆς καὶ καθ' ἡσυχίαν ἀκροώμενος τῶν ὕμνων συνέψαλλεν ὁμοῦ μετὰ τὸ πέρας τὸ 'Αμὴν ἢ τὸ 'Αλληλούϊα. Ἄλλοτε ὁλόκληρον ψαλμικὸν στῖχον, ὁποῖος εἶνε τὸ «ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ», ἐπανελάμβανε μιᾷ φωνῇ ἅπας ὁ λαός, καθ' ὃν χρόνον ὁ ψάλτης ἀπήγγελλεν ἐμμελῶς κατὰ στίχους ψαλμόν τινα. Εἴς τινας δὲ περιπτώσεις, ὅταν ἐπρόκειτο περὶ ψαλμῶν, οἵτινες διὰ τὴν συχνὴν αὐτῶν χρῆσιν καὶ τὴν ἁπανταχοῦ ἐπανάληψιν ἦσαν οἰκεῖοι καὶ γνωστοὶ εἰς τὸ πλῆθος, «πάντες κοινῇ ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος καὶ μιᾶς καρδίας τῷ Κυρίῳ»(5) ἀνέφερον ψάλλοντες. Τοιοῦτος δέ τις ψαλμὸς ὑπῆρξε καὶ ὁ τῆς ἐξομολογήσεως ἢ μετανοίας (50ὸς ψαλμός), ἐν τῷ ὁποίῳ τὰ ῥήματα τῆς μετανοίας ἕκαστος ἐποιεῖτο ἴδια ἑαυτοῦ.

---

(4) H. Leclercq, L' église d' Hadriani ad Olympum, ἐν τῇ Revue benédictine 1905 τόμ. II σελ. 920. Ἡ συγκινητικὴ αὕτη ἐπιγραφὴ ἡ μαρτυροῦσα, ὅτι οὐχὶ τὸ ὑψηλὸν ἀξίωμα, ἀλλ' ἡ μετ' ἀφοσιώσεως καὶ εὐλαβείας ἐνάσκησις τῶν καθηκόντων καὶ τοῦ ἐσχάτου ἐκκλησιαστικοῦ βαθμοῦ ἐπιβάλλουσι τοὺς διακόνους καὶ ὑπηρέτας τῆς 'Εκκλησίας εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ πληρώματος αὐτῆς, ἔχει ὡς ἑξῆς :

Τὸν πᾶσι φίλιον καὶ ἄξιον πολυόλβοις ἀνδράσιν ἐπιγείοις. Δόξαν ἐφειλάμενος νεικάτορος πινυτοῦ Ξενοφῶντος γονετοῦ

τειμὴν πλείστην ἐκτήσατο πᾶσι βροτοῖσιν ἐν ὅλῳ τε λαῷ Θεοῦ ὑψίστου ποίμνεια τέρπων ψαλμοῖς τε ἁγίοις καὶ ἀναγνώσμασι πάντας ἐθίζων ἐν ἁγείῳ τε τόπῳ εὕδει Χρειστοῦ ἀχράντου ἥκετό τε ἄνακτα ζωῆς βίον ἀπαιτῆσαι καὶ θαλερὰν δαῖτα ἐν τοῖς μελάθροις ἁγίοις πλήσας τε ἀμώμως ὀκτὼ καὶ δέκα λυκάβαντας ἐμπεριμένει δόξαν ἄχραντον. Πρβλ. Leclercq παρὰ Gabröl τόμον II σελ. 919. (5) Μ. Βασιλείου ἔνθα ἀνωτ.

3) Τὸ «Ἀμήν», «Ἀλληλούϊα», καθὼς καὶ οἱ ἐν εἴδει ἐπῳδοῦ ἐπαναλαμβανόμενοι ψαλμικοὶ στίχοι ἐλέγοντο «ἀκροστίχια» ἢ «ἀκροτελεύτια» ἢ «ὑπακοαί». Ὁ δὲ λαὸς ὁ συμψάλλων καὶ ὁμοῦ ἐπαναλαμβάνων αὐτὰ ἐλέγετο, ὅτι «ὑπέψαλλεν» ἢ «συνυπήχει» ἢ «ὑπήκουε», ἐξ οὗ καὶ τὸ ὑπακοή. Τοιαῦτα δὲ ἀκροτελεύτια ἢ ὑπακοαὶ ὡρίζοντο ἀναλόγως τῶν ἑορτῶν στίχοι τινὲς εἴτε ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ ψαλμοῦ, τὸν ὁποῖον ἐμμελῶς ἀπήγγελλεν ὁ ψάλτης, εἴτε καὶ ἐξ ἄλλου τινός, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀγομένην ἑορτὴν ἁρμόζοντες. Οὕτω κατὰ τὴν ἀνακομιδὴν τῶν λειψάνων Βαβύλα τοῦ μάρτυρος ὁ λαὸς ὑπέψαλλε τὸ «Αἰσχυνθήτωσαν πάντες οἱ προσκυνοῦντες τοῖς γλυπτοῖς»(6). Κατὰ δὲ τὰ Πρακτικὰ τῆς ἐν Κων)λει Συνόδου τῷ 536 ἐπὶ πατριάρχου Μηνᾶ συνελθούσης «φωνῇ μεγάλῃ πάντες οἱ τοῦ λαοῦ ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος ἐβόησαν: «Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ, ὅτι ἐπεσκέψατο καὶ ἐποίησε λύτρωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ», ἐπὶ πολλὴν ὥραν ἀντιφωνούντων ἑκατέρων τῶν μερῶν καὶ ψαλλόντων τὴν ψαλμῳδίαν ταύτην»(7). Καὶ ἡ ὑπακοὴ δ' αὕτη ἁρμόζουσα ἦν δοξολογία ἐπὶ τῇ διὰ τῆς Ἱ. Συνόδου ἐπιτευχθείσῃ εἰρηνεύσει. Ὁ δὲ θεῖος Χρυσόστομος γνωρίζει ἡμῖν διαφόρους ὑπακοάς· μίαν μὲν ἐκ τοῦ 117 ψαλμοῦ, ἤτοι τὴν «αὕτη ἡ ἡμέρα, ἣν ἐποίησεν ὁ Κύριος, ἀγαλλιασώμεθα καὶ εὐφρανθῶμεν ἐν αὐτῇ», τὴν ὁποίαν κατὰ τὴν πανήγυριν ἐκείνην τὴν πνευματικὴν καὶ κατὰ τὴν οὐράνιον ἑορτήν, τοῦ Πάσχα δηλαδή, μάλιστα ὑπηχεῖν ὁ λαὸς εἴωθε, καὶ τὴν ὁποίαν οἱ πατέρες ἐνομοθέτησαν τὸ πλῆθος ὑπηχεῖν, ἅτε ἦχον ὄντα τὸν στῖχον καί τι ὑψηλὸν ἔχοντα

(6) Θεοδωρήτου Ἐκκλ. Ἱστορ. βιβλ. ΙΙΙ κεφ. ΣΤ'.

(7) Ph. Labbei et Gabr. Cossartii, Sacrosancta Concilia, Parisiis 1671, τόμον V. σελ. 1156.

δόγμα·(8) ἄλλην δὲ ἐκ τοῦ 41 ψαλμοῦ, τὴν ὁποίαν καὶ ῥητῶς ὑπακοὴν ὁ θεῖος Χρυσόστομος ἀποκαλεῖ καὶ ἥτις ἐστίν: «Ὃν τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ ἔλαφος ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, οὕτως ἐπιποθεῖ ἡ ψυχή μου πρὸς σὲ ὁ Θεός».(9) Ὡς ὑπακοαὶ λοιπὸν κατὰ τοὺς λόγους τούτους τοῦ θείου Χρυσοστόμου ἐξελέγοντο στῖχοι ψαλμικοὶ ὑψηλόν τι ἔχοντες δόγμα, ἤτοι ἔννοιάν τινα ὑψηλὴν καὶ βαθεῖαν ἐγκλείοντες, καὶ ἦχοι ὄντες, ὅ ἐστι ῥυθμικώτεροι καὶ περισσότερον προσαρμοζόμενοι πρὸς τὸ μέλος Τούτους τοὺς στί-

---

(8 Χρυσοστόμου, Ὁμιλία εἰς τὸν ΡΙΖ' ψαλμὸν Migne 55,328.

(9) Ὁμιλία εἰς ΜΑ' ψαλμὸν Migne 55, 156.

Καὶ εἰς τὴν ὁμιλ. εἰς τὸν 144 ψαλμὸν γνωρίζει ἡμῖν καὶ ἄλλην ὑπακοήν: «Οἱ ὀφθαλμοὶ πάντων εἰς σὲ ἐλπίζουσι, καὶ σὺ δίδως τὴν τροφὴν αὐτῶν ἐν εὐκαιρίᾳ ,ἅτινα ῥήματα «οἱ μεμυημένοι συνεχῶς ὑποψάλλουσι». Καὶ ἐν τῇ ὁμιλίᾳ εἰς τὸν 145 ψαλμὸν «Καθάπερ σήμερον **ὑπεψάλλομεν**· αἴνει ἡ ψυχή μου τὸν Κύριον, αἰνέσω Κύριον ἐν τῇ ζωῇ μου». Σπουδαιότερον ὅμως πάντων τυγχάνει χωρίον τι τῆς 18ης ὁμιλίας εἰς τὴν Β' πρὸς Κορινθίους, ἐν τῇ ὁποίᾳ παρουσιάζεται ὁ λαὸς συμμετέχων ἐν τῇ τελεσιουργίᾳ τῆς θείας Εὐχαριστίας. Τὸ χωρίον ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ἐπ' αὐτῶν πάλιν τῶν φρικωδεστάτων μυστηρίων ἐπεύχεται ὁ ἱερεὺς τῷ λαῷ, ἐπεύχεται καὶ ὁ λαὸς τῷ ἱερεῖ· τὸ γάρ, Μετὰ τοῦ πνεύματός σου, οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ τοῦτο· Τὰ τῆς εὐχαριστίας πάλιν κοινά· οὐδὲ γὰρ ἐκεῖνος εὐχαριστεῖ μόνος, ἀλλὰ καὶ ὁ λαὸς ἅπας. Πρότερον γὰρ αὐτῶν λαβὼν φωνήν, εἶτα συντιθεμένων, ὅτι ἀξίως καὶ δικαίως τοῦτο γίνεται, τότε ἄρχεται τῆς εὐχαριστίας. Καὶ τί θαυμάζεις, εἴ που μετὰ τοῦ ἱερέως ὁ λαὸς φθέγγεται, ὅπου γε καὶ μετ' αὐτῶν τῶν Χερουβὶμ καὶ τῶν ἄνω δυνάμεων, κοινῇ τοὺς ἱεροὺς ἐκείνους ὕμνους ἀναπέμπει;» (Migne 10, 527). Ἐκ τούτων ἐμφαίνεται ὅτι τὰ ἐν τῇ ἀναφορᾷ ψάλματα **«καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου», «ἔχομεν πρὸς τὸν Κύριον», «ἄξιον καὶ δίκαιον»**, καθὼς καὶ ὁ τρισάγιος ὕμνος **«ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος σαβαώθ . . . .»** ἐψάλλοντο ὑπὸ παντὸς τοῦ λαοῦ. Ὡς πρὸς τὸν τρισάγιον ὕμνον πρβλ. καὶ 14 ὁμιλίαν πρὸς Ἐφεσίους (Migne 11, 104).

χους τὸ πλῆθος, ὅπερ «ἠγνόει τὸν ἅπαντα ψαλμόν»(10), καὶ διὰ τὸ σύντομον καὶ διὰ τὸ βαθύ των νόημα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ῥυθμὸν αὐτῶν, εὐκόλως ἠδύνατο νὰ ἀπομνημονεύσῃ καὶ νὰ συμψάλῃ.

4) Ὁ τρόπος οὗτος τῆς ψαλμῳδίας εἶνε γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα responsorius=ἀποκριτικός, διότι ἐν αὐτῷ ὁ λαὸς διὰ τοῦ Ἀλληλούϊα καὶ τοῦ Ἀμὴν καὶ τῆς ὑπακοῆς ἀπεκρίνετο εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ ψάλτου ψαλλόμενα. Τοῦτον δὲ ὑπαινίττεται καὶ ὁ Αὐγουστῖνος λέγων, «τὸν ὁποῖον ψαλμὸν ἠκούσαμεν ψαλέντα, πρὸς τὸν ὁποῖον ψαλλόμενον ἀπεκρίθημεν»(11) καὶ ἀλλαχοῦ «τὰς φωνὰς τοῦ ψαλμοῦ, τὰς ὁποίας ἠκούσαμεν καὶ ἐν μέρει ἐψάλαμεν»(12) (ψάλαντες τὴν ὑπακοήν).

5) Ἐν τῇ ἀποκριτικῇ ταύτῃ ψαλμῳδίᾳ ἤρχιζεν ὁ ψάλτης ἀναγινώσκων πρωτίστως τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ψαλμοῦ ἢ τῆς ᾠδῆς. Κατὰ τὸν Κασσιόδωρον τῆς Καθολικῆς ἐκκλησίας συνήθεια ἦτο γενικῶς καὶ ἀμετακινήτως κρατοῦσα, ἵνα πᾶς ὅστις θὰ ἔψαλλεν ἕνα οἱονδήποτε ψαλμὸν ἐξ ἐκείνων, οἵτινες διὰ διαφόρου ὀνόματος ἐπιγράφονται, ἀπαγγέλλῃ προηγουμένως τὸ ὄνομα τοῦτο, ὅπως καὶ εἰς τὰς περικοπὰς τὰς εὐαγγελικὰς προαναγγέλλεται τὸ ὄνομα τοῦ Εὐαγγελιστοῦ, εἴτε τοῦ Μάρκου, εἴτε τοῦ Λουκᾶ, εἴτε τοῦ Ματθαίου, εἴτε τοῦ Ἰωάννου»(13).

---

(10) Χρυσοστόμου ὁμιλία εἰς τὸν 117 ψαλμὸν ἔνθα ἀνωτέρω.

(11) «Psalmo quem cantatum audivimus, cui cantando respondimus». August. In psalm. XLVI, 1.

(12) Voces psalmi, quos audivimus et ex parte cantavimus» August. in Psalm. XXVI, 2.

Πρβλ. καὶ Χρυσοστόμου, Ὁμιλία Ε' ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Εἰρήνης «φθέγγεται ὁ προφήτης καὶ πάντες ἀποκρινόμεθα καὶ πάντες συνυπηχοῦμεν».

(13) Cassiodorus praefat. in Psalterium C. II.

6) Ἀλλ᾽ ἐκτὸς τοῦ τρόπου τούτου τῆς ψαλμῳδίας ὑπῆρχε γνωστὸν καὶ ἕτερον εἶδος, τὸ ἀντιφωνικόν, τὸ ὁποῖον, ὡς εἴδομεν, περιγράφει ὁ Μ. Βασίλειος ἐν τῷ μνημονευθέντι ἀποσπάσματι αὐτοῦ ὡς ἑξῆς:

«Ὁ λαός.... διχῇ διανεμηθέντες ἀντιψάλλουσιν ἀλλήλοις».

Κατὰ τὴν ἀντιφωνικὴν δηλαδὴ ψαλμῳδίαν ὁ λαὸς διῃρεῖτο εἰς δύο χοροὺς καὶ ἔψαλλον ἀλληλοδιαδόχως οἱ χοροί, εἴτε τὸν αὐτὸν στῖχον τοῦ ψάλματος ἐπαναλαμβάνοντες ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον, εἴτε ὁ εἷς χορὸς τὸν ἕνα καὶ ὁ ἄλλος τὸν ἐπακολουθοῦντα στῖχον τοῦ ψαλμοῦ ψάλλοντες.

Μολονότι δὲ ὁ Θεοδώρητος(14) ἀναφέρει, ὅτι ἡ ἀξιάγαστος ξυνωρὶς Φλαβιανὸς καὶ Διόδωρος, τότε μὲν μοναχοί, ἔπειτα δὲ ὁ μὲν τῆς Ἀντιοχείας, ὁ δὲ τῆς Ταρσοῦ ἐπίσκοποι γενόμενοι καὶ ἐπὶ Κωνσταντίου (337—361) ἀκμάσαντες, πρῶτοι αὐτοὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ τὸ πρῶτον εἰσήγαγον τὸ κατ᾽ ἀντιφωνίαν ψάλλειν, καὶ ἐκεῖθεν τοῦτο πάντοσε διέδραμε καὶ κατέλαβε τῆς οἰκουμένης τὰ τέρματα, ἐν τούτοις ἡ ἀντιφωνικὴ ψαλμῳδία ἦτο ἰσχύουσα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἀρχαιότερον. Βεβαίως τοῦ Σωκράτους ἡ μαρτυρία(15), καθ᾽ ἣν τὸ ἀντιφωνικῶς ψάλλειν καθιερώθη ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἀντιοχείας ὑπὸ Ἰγνατίου τοῦ Θεοφόρου ἐν ὁράματι ἰδόντος τοὺς ἀγγέλους νὰ ὑμνῶσι τὸν Θεὸν ἀντιφωνικῶς, ἀποτελεῖ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα παράδοσιν μεταγενεστέραν, ἀφοῦ οὐδὲν περὶ αὐτῆς πληροφοροῦσιν ἡμᾶς αἱ ἀρχαιότεραι πηγαί. Ἔχομεν ὅμως ἔνδειξίν τινα, οὐχὶ μὲν ἀπολύτως βεβαίαν, ἐφ᾽ ὅσον στηρίζεται ἐπὶ μαρτυρίας εἰδωλολάτρου, πάντως ὅμως ἀξιολο-

(14) Ἐκκλ. Ἱστορ. II, ΙΘ.
(15) Ἐκκλ. Ἱστορ. ΣΤ' 8 Migne 67, 692.

γωτάτην, τὴν ἐκ τῆς πρὸς Τραϊανὸν ἐπιστολῆς τοῦ Πλινίου, ἐν ᾗ οὗτος λέγει περὶ τῶν Χριστιανῶν, ὅτι «ᾆσμα τῷ Χριστῷ, ὡς Θεῷ, ἐξ ὑ π α μ ο ι β ῆ ς ἔψαλλον»(16).

Τοσαῦτα περὶ τῶν τρόπων τῆς ψαλμῳδίας ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ. Εἶνε ἤδη καιρὸς νὰ ἴδωμεν καὶ ποία ἡ συμμετοχὴ τῆς γυναικὸς ἐν τῇ ψαλμῳδίᾳ ἐκείνῃ.

Ἡ γυνὴ ἐν τῇ χριστιανικῇ ψαλμῳδίᾳ

Ἐν τῷ χριστιανισμῷ, ὅστις ἐκήρυξεν, ὅτι ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ «οὐκ ἔνι ἄρσεν οὐδὲ θῆλυ», δὲν ἦτο δυνατὸν ἡ γυνὴ νὰ παραμείνῃ εἰς τὴν ταπεινὴν καὶ περιωρισμένην θέσιν, τὴν ὁποίαν εἴδομεν νὰ κατέχῃ ἐν τῇ λατρείᾳ τῆς συναγωγῆς.

Διὰ τοῦτο βλέπομεν αὐτὴν νὰ μετέχῃ τῆς κοινῆς ψαλμῳδίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πληρώματος. Ὅταν δὲ λέγωμεν, ὅτι ὁ λαὸς ὁλόκληρος συνυπέψαλλε καὶ συνυπήχει, ἀναμφιβόλως δέον νὰ νοῶμεν ἅπαν τὸ πλήρωμα τὸ ἐκκλησιαστικόν, μηδὲ τῶν γυναικῶν ἐξαιρουμένων. «Καὶ γάρ, λέγει ὁ θεῖος Χρυσόστομος, καὶ γυναῖκες καὶ ἄνδρες καὶ πρεσβῦται καὶ νέοι διῄρηνται μὲν κατὰ τὴν ἡλικίαν, οὐ διῄρηνται δὲ κατὰ τὸν τῆς ὑμνῳδίας λόγον»(1). «Ἰδοὺ γὰρ ὁ ψαλμὸς ἐπεισελθὼν τὰς διαφόρους ἐκέρασε φωνὰς καὶ μίαν παναρμόνιον ἀνενεχθῆναι παρεσκεύασε, καὶ νέοι καὶ γέροντες, καὶ γυναῖκες καὶ ἄνδρες, καὶ δοῦλοι καὶ ἐλεύθεροι, μίαν τινὰ μελῳδίαν ἀνηνέγκαμεν ἅπαντες....Οὐδὲ γὰρ ἔστιν εἰπεῖν, ὅτι ὁ μὲν δεσπότης μετὰ πολλῆς ψάλ-

(16) «Carmenque Christo, quasi deo, dicere secum invicem».

(1) Χρυσοστόμου Ὁμιλία εἰς τὴν Μ. Ἑβδομάδα Migne 5,522

λει τῆς παρρησίας, ἐπιστομίζεται δὲ ὁ οἰκέτης· οὐδ' αὖ ὁ πλούσιος μὲν κινεῖ τὴν γλῶτταν, ἀφωνίᾳ δὲ ὁ πένης καταδικάζεται· οὐδ' αὖ ἀνὴρ μὲν παρρησιάζεται, γυνὴ δὲ σιγᾷ καὶ ἄφωνος ἕστηκεν.... ἀλλὰ πάντες ἐν τῇ αὐτῇ τιμῇ, καὶ φωνὴ μία ἐκ διαφόρων γλωττῶν πρὸς τὸν τῆς οἰκουμένης ἀναπέμπεται δημιουργόν».(2)

Παρὰ ταῦτα, καίτοι ἀνεγνωρίσθη εἰς τὴν γυναῖκα ἐξ ἀρχῆς τὸ δικαίωμα νὰ συμμετέχῃ μετὰ τοῦ λοιποῦ πληρώματος ἐν τῇ ὑπηχήσει καὶ τῷ ὑποψάλματι, ἐν τούτοις οὐδέποτε ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ παρουσιάζεται περίπτωσις γυναικὸς ψαλτῳδοῦ, μόνης ἢ μετ' ἄλλων ὁμοφύλων ᾀδούσης ἐν τῇ ἐπισήμῳ λατρείᾳ. Ἀρχαία τις ἐπιγραφή, ἥτις ἐνομίσθη λόγῳ ἡμαρτημένης ἀναγνώσεως, ὅτι ἀφεώρα εἰς τοιαύτην τινὰ ψαλτῳδόν, μετὰ περισσότερον ἐπισταμένην μελέτην ἀπεδείχθη, ὅτι οὔτε πόρρωθεν ἀνέφερε τοιοῦτό τι(3). Καὶ ἐνωρίτατα μὲν καὶ ἀπὸ αὐτῶν τῶν ἀποστολικῶν χρόνων ἀνεῴχθη εἰς τὴν γυναῖκα ἡ θύρα πρὸς διακονίας ἐκκλησιαστικὰς εἰς τὰς βαθμίδας τὰς κατωτέρας τοῦ κλήρου (διακόνισσαι), ὡς ψάλτριαν ὅμως τῆς ἐκκλησιαστικῆς ψαλμῳδίας κατάρχουσαν οὐδέποτε συναντῶμεν ταύτην.

Πόσον ἄγνωστος τυγχάνει ἐν τῇ κλεινῇ ἀρχαιότητι ἡ

(2)Ὁμιλία Ε'. ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Εἰρήνης Migne 12,486

(3)Ἡ ἐπιγραφὴ αὐτὴ ἔχει ὡς ἑξῆς:

ΠΤΟΛΜΑΙC . Α.Ι . ΜΝΗ
ΙΕΝ ΘΕΩ
ΠΑΡΘΕΝΟΣ . ΕΤΩΝ ΙΕ
ΜΗΤΗΡ ΤΥΧΑΡΙΝ
ΑΝΕΘΕΚΙΑ

Ἤτοι Πτολεμαΐς ἀείμνηστος ἐν Θεῷ παρθένος ἐτῶν ΙΕ. Μήτηρ Τυχάριν ἀνέθηκα.— Τὸ Α . Ι . ΜΝΗ. ΙΕΝ ΘΕΩ ἀνεγνώσθη ὑπό τινων ἐσφαλμένως ΑΥΜΝΗCΑ ΘΕΩ, καὶ οὕτως ἡ Πτολεμαΐς ἐγένετο ψάλτρια. Leclercq ἔνθ. ἀνωτ. τόμ. 3,351.

ἐμφάνισις τῆς γυναικὸς ὡς ψαλτρίας, ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τῶν μνημονευθέντων ἤδη λόγων τοῦ Εὐσεβίου, τοὺς ὁποίους γράφει οὗτος ἐν τῇ ἱστορίᾳ του ἀναφερόμενος πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Φίλωνος περὶ τῶν Ἐσσαίων ἢ θεραπευτῶν ἱστορούμενα. Μαρτυρεῖ τουτέστιν ὁ Φίλων, ὅτι οἱ Ἐσσαῖοι, οἵτινες ἦσαν αἵρεσις Ἰουδαϊκή, κατὰ τὴν ἱερὰν αὐτῶν παννυχίδα «ἀνίστανται πάντες ἀθρόοι καὶ κατὰ μέσον τὸ συμπόσιον δύο γίνονται τὸ πρῶτον χοροί, ὁ μὲν ἀνδρῶν, ὁ δὲ γυναικῶν· ἡγεμὼν δὲ καὶ ἔξαρχος αἱρεῖται καθ' ἑκάτερον ἐντιμότατός τε καὶ ἐμμελέστατος. Εἶτ' ᾄδουσι πεποιημένους ὕμνους ε'ς τὸν Θεὸν πολλοῖς μέτροις καὶ μέλεσι, τῇ μὲν συνηχοῦντες, τῇ δὲ καὶ ἀντιφώνοις ἁρμονίαις ἐπιχειρονομοῦντες καὶ ἐπορχούμενοι, καὶ ἐπιθειάζοντες τοτὲ μὲν τὰ προσόδια, τοτὲ δὲ τὰ στάσιμα, στροφάς τε τὰς ἐν χορείᾳ καὶ ἀντιστροφὰς ποιούμενοι»(4). Οἱ Ἐσσαῖοι δηλαδὴ εἶχον ἐν χρήσει τοὺς δύο χορούς, ἕνα ἐξ ἀνδρῶν καὶ ἕτερον ἐκ γυναικῶν, ἔψαλλον δὲ οἱ δύο οὗτοι χοροὶ ἀντιφωνικῶς, ὁ εἷς κατόπιν τοῦ ἄλλου συνηχοῦντες. Κατὰ παρανόησιν δὲ προφανῆ ὁ Εὐσέβιος νομίζων ὅτι οἱ παρὰ Φίλωνι θεραπευταὶ οὗτοι εἶνε αὐτοὶ οἱ κατ' Αἴγυπτον χριστιανοὶ καὶ τοῦτο ζητῶν ν' ἀποδείξῃ ἀναφέρεται καὶ εἰς τ' ἀνωτέρω ὑπὸ τοῦ Φίλωνος περὶ κοινῆς ψαλμῳδίας ἱστορούμενα καὶ ὡς ἑξῆς ὁ Εὐσέβιος περὶ τούτων ὁμιλεῖ: «Καὶ ὡς ἑνὸς μετὰ ῥυθμοῦ κοσμίως ἐπιψάλλοντος, οἱ λοιποὶ καθ' ἡσυχίαν ἀκροώμενοι, τῶν ὕμνων τὰ ἀκροτελεύτια συνεξηχοῦσι»(5). Προφανῶς ὁ Εὐσέβιος, ἐὰν ἐγίνωσκεν ἤδη κρατοῦσαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ συνήθειαν, ἵνα ἐν ἰδίῳ χορῷ ψάλλωσιν αἱ γυναῖκες ἐν τῇ λατρείᾳ, ἀσφαλῶς θ' ἀνέφερεν ἤδη αὐτήν, προκειμένου ν' ἀποδείξῃ τὴν πλήρη ὁμοιότητα τῶν παρὰ Φίλωνι ἱστορουμένων πρὸς

(4) Φίλωνος, περὶ βίου θεωρητικοῦ ἢ ἱκετῶν § 83-85.
(5) Ἔνθα ἀνωτέρω.

τὰ παρὰ χριστιανοῖς κρατοῦντα. Ἀφοῦ ὁ Εὐσέβιος ζητεῖ νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι οἱ παρὰ Φίλωνι θεραπευταὶ εἶνε αὐτοὶ οἱ χριστιανοί, πῶς δὲν θὰ ἀνέφερε τοῦτο;

Ἐξ ἄλλου ἔχομεν καὶ περίπτωσιν οὐ μόνον ἐμφανέστερον τὴν ἀρχαίαν πρᾶξιν τῆς Ἐκκλησίας δεικνύουσαν, ἀλλὰ καὶ ῥητῶς τὸ πνεῦμα καὶ τὸ φρόνημα αὐτῆς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐκδηλοῦσαν. Ὅτε δηλαδὴ Παῦλος ὁ Σαμοσατεὺς (260 μ. Χ) κατεκρίθη ὑπὸ τῆς συνόδου τῶν Ἐπισκόπων, ἥτις συνῆλθεν, ἵνα κρίνῃ ἐπὶ τῶν κακοδοξιῶν αὐτοῦ, εἰς τὴν Σύνοδον ἐκείνην δὲν παρῆλθεν ἀπαρατήρητον, καὶ τὸ ὅτι ὁ Σαμοσατεὺς συνέστησε χορὸν ἐκ γυναικῶν, ἵνα ψάλλῃ ἐν τῷ ναῷ κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα. Καὶ εἶνε ἀξιοσημείωτοι αἱ φράσεις, διὰ τῶν ὁποίων ἡ Σύνοδος ἐχαρακτήρισε τὸ τόλμημα τοῦτο τοῦ Σαμοσατέως. Αἱ φράσεις αὗται ἐμπεριεχόμεναι εἰς τὴν ἐπιστολήν, τὴν ὁποίαν ἡ σύνοδος ἀπηύθυνε πρὸς τὸν Διονύσιον Ρώμης καὶ Μάξιμον τὸν Ἀλεξανδρείας, ἔχουσιν ὡς ἑξῆς: «Ψαλμοὺς δὲ τοὺς μὲν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν παύσας ὡς δὴ νεωτέρους καὶ νεωτέρων ἀνδρῶν συγγράμματα, εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐν μέσῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ τῇ μεγάλῃ τοῦ Πάσχα ἡμέρᾳ ψαλμῳδεῖν γυναῖκας παρασκευάζων, ὧν καὶ ἀκούσας ἄν τις φρίξειεν»(6).

Ἀλλὰ καὶ εἰς χρόνους μεταγενεστέρους πως, τοιούτους χοροὺς γυναικῶν καὶ ὡς φαίνεται ἀσκητριῶν, αἵτινες ἔψαλλον ἐν πόλει, ἔχων ὑπ' ὄψει καὶ ὁ Πηλουσιώτης Ἰσίδωρος γράφει ὡς ἑξῆς πρὸς Ἰσίδωρον τὸν Ἐπίσκοπον· «Τὰς ἐν ἐκκλησίαις φλυαρίας καταπαῦσαι βουλόμενοι οἱ τοῦ Κυρίου ἀπόστολοι καὶ τῆς ἡμῶν παιδευταὶ καταστάσεως ψάλλειν ἐν αὐταῖς τὰς γυναῖκας συνετῶς συνεχώρησαν. Ἀλλ' ὡς πάντα εἰς τοὐναντίον ἐτράπη τὰ θεοφόρα

(6) Εὐσεβίου Ἐκκλ. Ἱστορίᾳ βιβλ. VII κεφ. 30.

διδάγματα, καὶ τοῦτο εἰς ἔκλυσιν καὶ ἁμαρτίας ὑπόθεσιν τοῖς πλείοσι γέγονε. Καὶ κατάνυξιν μὲν ἐκ τῶν θείων ὕμνων οὐχ ὑπομένουσι· τῇ δὲ τοῦ μέλους ἡδύτητι εἰς ἐρεθισμὸν παθημάτων χρώμενοι, οὐδὲν αὐτὴν ἔχειν πλέον τῶν ἐπὶ σκηνῆς ᾀσμάτων λογίζονται. Χρὴ τοίνυν, εἰ μέλλοιμεν τὸ τῷ Θεῷ ἀρέσκον ζητεῖν καὶ τὸ κοινῇ συμφέρον ποιεῖν, παύειν ταύτας καὶ τῆς ἐν Ἐκκλησίᾳ ᾠδῆς καὶ τῆς ἐν πόλει μονῆς ὡς Χριστοκαπήλους καὶ τὸ θεῖον χάρισμα μισθὸν ἀπωλείας ἐργαζομένας»(7).

Ἔχει ὑπ᾿ ὄψει του ὁ Πηλουσιώτης προφανῶς τὸ δικαίωμα, ὅπερ ἐξ ἀρχῆς ἡ ἐκκλησία παρεχώρησεν εἰς τὰς γυναῖκας νὰ συμψάλλωσι μετὰ τοῦ λοιποῦ ἐκκλησιαστικοῦ πληρώματος. Διότι μόνον οὕτω θὰ ἐδικαιολογεῖτο πλήρως ἡ αἰτιολογία, ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζει ὁ Πηλουσιώτης τὴν παραχώρησιν τοῦ δικαιώματος τούτου. «Τὰς ἐν ἐκκλησίαις φλυαρίας καταπαῦσαι βουλόμενοι οἱ ἀπόστολοι». Ὄντως δὲ διὰ τῆς ἀπὸ κοινοῦ συνυπηχήσεως καὶ συμψαλμῳδίας ἀνακόπτεται ἡ σπουδὴ τῶν γυναικῶν, καὶ δὲν μένει εἰς αὐτὰς καιρὸς ἵνα καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς λατρείας συνδιαλέγωνται μετ᾿ ἀλλήλων, ὅπως δυστυχῶς συμβαίνει καὶ σήμερον πολλαχοῦ. Δὲν ἐννοεῖ ὁ Πηλουσιώτης, ὅτι οἱ ἀπόστολοι ἐπέτρεψαν εἰς τὴν γυναῖκα καὶ ὡς ψαλτῳδὸς μόνη ἢ καὶ μετ᾿ ἄλλων ὁμοφύλων νὰ ἐμφανίζεται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Διότι, ἂν ἐνόει τοῦτο, ἡ αἰτιολογία, τῆς ὁποίας ἐμνημονεύσαμεν, μένει ἄνευ βάσεως καὶ λόγου τινός. Ἁπλούστατα διότι καθ᾿ ὃν χρόνον ἡ μία ἢ ὁ χορὸς τῶν γυναικῶν θὰ ἔψαλλε, τίποτε δὲν θὰ ἠμπόδιζε τὰς ἄλλας γυναῖκας, τὰς μὴ ψαλλούσας, ἀπὸ τοῦ νὰ φλυαρῶσιν.

Ὡσαύτως ὁ Πηλουσιώτης ἀναφέρεται, ὡς φαίνεται,

(7) Ἰσιδώρου Πηλουσ. Βιβλ. Α΄ ἐπιστολ. 90.

οὐχὶ εἰς ἁπλᾶς γυναῖκας, ἀλλ' εἰς γυναῖκας, ἐφ' ὧν ὁ ἐπίσκοπος, πρὸς ὃν γράφει ὁ Πηλουσιώτης, εἶχε δικαιοδοσίαν καὶ εἰς τὰς ὁποίας ἔπρεπε ν' ἀπαγορεύσῃ καὶ τὴν διαμονὴν ἐν πόλει. Ἄρα πρόκειται περὶ γυναικῶν μοναζουσῶν ἢ ἀσκητριῶν, ὅπως λέγει καὶ ἡ ἐν τῇ ἐπιστολῇ ἐπιγραφὴ (8) καὶ αἵτινες ἀκριβῶς διότι ἔφερον σχῆμα μοναχικὸν ὀνομάζονται καὶ Χριστοκάπηλοι. Ἐκ τῶν φράσεων λοιπόν, τὰς ὁποίας μεταχειρίζεται ὁ Πηλουσιώτης διὰ νὰ στιγματίσῃ ψαλμῳδίαν, τὴν ὁποίαν χοροὶ τοιούτων γυναικῶν μοναζουσῶν καὶ ἀσκητριῶν ἐπ' ἐκκλησίας ἔψαλλον, δύναταί τις νὰ ὑπολογίσῃ, πῶς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους διετέθησαν πρὸς τὴν ὑπὸ χορῶν ἀποκλειστικῶς γυναικείων ψαλμῳδίαν Ἐὰν εἰς μοναζούσας καὶ ἀσκητρίας δὲν ἐπέτρεψαν τοῦτο, πῶς θὰ ἠνείχοντο αὐτὸ προκειμένου περὶ γυναικῶν ἄλλων;

Δὲν πρέπει δὲ νὰ φανῇ παράδοξον, πῶς, ἐνῷ ἐπετράπη εἰς τὴν γυναῖκα τὸ μετὰ τοῦ λοιποῦ ἐκκλησιαστικοῦ πληρώματος συμψάλλειν, ἀπηγορεύθη εἰς αὐτὴν ν' ἀναβῇ καὶ εἰς τὸν χορὸν τῶν ψαλτῶν καὶ νὰ ψάλλῃ ἐπ' ἐκκλησίας εἴτε μόνη, εἴτε ἐν χορῷ μεθ' ὁμοφύλων. Ἐὰν ἡ Ἐκκλησία ἐπέτρεψε καὶ εἰς τὰς γυναῖκας νὰ ὑποψάλλωσι καὶ νὰ συνυπηχῶσι, δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται, ὅτι ἐν τῇ συνυπηχήσει ταύτῃ «τὴν ἑκάστου φωνὴν τὸ Πνεῦμα κεράσαν μίαν ἐν ἅπασιν ἐργάζεται τὴν μελῳδίαν» (9) καὶ «ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος ἡ φωνὴ ἐφέρετο» (10), οὐδαμῶς διακρινομένης τῆς φωνῆς ἑκάστης, ἀλλ' ἐν τῇ βοῇ τοῦ πλήθους αἱ φωναὶ πᾶσαι εἰς μίαν συνεχέοντο. Ἄλλως ὅμως εἶχε τὸ πρᾶγμα, ἐὰν ἡ γυνὴ μόνη ἔψαλλε, μάλιστα εἰς περίοπτον θέσιν,

(8) «Ὅτι ἀποστολικὸν τὸ ἐν ἐκκλησίαις ψάλλειν γυναῖκας καὶ περὶ ἀσκητριῶν».

(9) Χρυσοστόμου, Ὁμιλία εἰς τὴν Μ. Ἑβδομάδα, ἔνθα ἀνωτέρω.

(10) Τοῦ αὐτοῦ 36 Ὁμιλ. εἰς τὴν Α'. Κορινθ. ἔνθ. ἀνωτ.

πως οἱ ψάλται, ἀναβιβαζομένη. Ἐν τῇ δευτέρᾳ ταύτῃ περιπτώσει ἡ γυναικεία φωνὴ θὰ διετήρει πλήρως τὸν προσιδιάζοντα αὐτῇ τόνον, μηδαμῶς ἐπικαλυπτομένη ὑπὸ τῆς κοινῆς τῶν πάντων βοῆς. Ὑπάρχει λοιπὸν διαφορά, καὶ τὴν διαφορὰν ταύτην θὰ κατανοήσωμεν πληρέστερον, ἐὰν γνωρίσωμεν τὴν ἁπλότητα μὲν τοῦ μέλους τῆς ἀρχαίας ψαλμῳδίας, τὸν σκοπὸν δέ, πρὸς ὃν ἀπέβλεπεν ἡ παλαιὰ ἐκείνη καὶ αἰδέσιμος συνυπήχησις.

Ἡ ἁπλότης τοῦ ἀρχαίου μέλους.

Ὅτι οἱ ψαλμοὶ μετά τινος μέλους ἀπηγγέλλοντο καὶ ἐν τῇ Ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ, συνάγει τις καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης. Οὕτως ὁ θεῖος Παῦλος παραγγέλλει εἰς τοὺς Ἐφεσίους, ἵνα πληρῶνται ἐν Πνεύματι «λαλοῦντες ἑαυτοῖς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς», ᾄ δ ο ν τ ε ς κ α ὶ ψ ά λ λ ο ν τ ε ς ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν τῷ Κυρίῳ»(1). Τὰ αὐτὰ δὲ σχεδὸν ἐπαναλαμβάνει καὶ πρὸς τοὺς Κολοσσαεῖς, πρὸς οὓς συνιστᾷ, ἵνα φροντίζωσιν, ὅπως ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ ἐνοικῇ ἐν αὐτοῖς πλουσίως, «δ ι δ ά σ κ ο ν τ ε ς κ α ὶ ν ο υ θ ε τ ο ῦ ν τ ε ς ἑαυτοὺς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ἐν χάριτι ᾄ δ ο ν τ ε ς ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν τῷ Κυρίῳ» (2). Ἀποβλέποντες ἐν τούτοις πρὸς τὸν σκοπόν, δι᾽ ὃν συνιστᾷ ὁ Ἀπόστολος εἰς τοὺς ἀρχαίους χριστιανοὺς νὰ ψάλλωσι, πειθόμεθα, ὅτι τὸ μέλος τῶν ψαλμάτων ἐκείνων ἦτο ὅλως ἁπλοῦν καὶ ἀνεπιτήδευτον. Ψάλλοντες ἔπρεπε ν᾽ ἀποβλέπωσιν εἰς τὸ νὰ διδάσκωσι καὶ νουθετῶσιν ἑαυτούς, ὥστε ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ νὰ ἐνοικῇ εἰς αὐτοὺς πλουσίως, καὶ μᾶλλον ν ὰ λ α λ ῶ σ ι ν ἑαυτοῖς διὰ τῶν ψαλ-

(1) Ἐφεσ. 5. 19. (2) Κολοσ. 3. 16.

μάτων τούτων, τῆς προσοχῆς αὐτῶν μὴ διασπωμένης περὶ τὸ ἐπιτηδεύειν ἁρμονικώτερον τὸ μέλος, ἀλλὰ συγκεντρουμένης εἰς τὸ παρακολουθεῖν τὰ θεῖα τοῦ ψαλμοῦ νοήματα. Διότι μόνον οὕτω θὰ ἠδύναντο νὰ ψάλλωσιν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν τῷ Κυρίῳ.

Τῆς τοιαύτης ψαλμῳδίας τὸ μέλος παρέμεινε καθ' ὑπερβολὴν ἁπλοῦν καὶ ἀνεπιτήδευτον καὶ κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας, δυνάμεθα δὲ πολλαχόθεν νὰ συναγάγωμεν τοῦτο. Οὕτως ὁ Αὐγουστῖνος μαρτυρεῖ περὶ τοῦ Μ. Ἀθανασίου, ὅτι διέταξε τὸν ἀναγνώστην τῶν ψαλμῶν, ἵνα ψάλλῃ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε μᾶλλον νὰ ὁμοιάζῃ πρὸς ἀπαγγελίαν παρὰ πρὸς ᾠδήν(3). Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἐν τῇ πρὸς Μαρκελλῖνον ἐπιστολῇ αὐτοῦ τὴν ἁπλότητα ταύτην τοῦ μέλους ὑποδηλοῖ ἐμφανέστατα, ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ψαλμῳδίαν χαρακτηρίζων ὡς «τῶν ψαλμῶν ἐμμελῆ ἀνάγνωσιν» καὶ ποιούμενος λόγον περὶ τοῦ «τοὺς ψαλμοὺς μετ' ᾠδῆς ἀναγινώσκεσθαι» καὶ παραγγέλλων «οὕτως ἀτεχνῶς τὰ γεγραμμένα λεγέτω καὶ ψαλλέτω»· ἀφ' ἑτέρου δὲ καθορίζων τὸν σκοπόν, πρὸς ὃν ἡ ψαλμῳδία ἀποβλέπει. «Τὸ μετὰ μέλους λέγεσθαι τοὺς ψαλμούς, γράφει ὁ Μ. Ἀθανάσιος, οὐκ ἔστιν εὐφωνίας σπουδή, ἀλλὰ τεκμήριον τῆς ἁρμονίας τῶν ἐν τῇ ψυχῇ λογισμῶν. Καὶ ἡ ἐμμελὴς δὲ ἀνάγνωσις σύμβολόν ἐστι τῆς εὐρύθμου καὶ ἀχειμάστου καταστάσεως τῆς διανοίας». Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ Μ. Ἀθανάσιος θεωρεῖ τὴν ἐμμελῆ ἀπαγγελίαν τῶν ψαλμῶν ὡς ἀποβλέπουσαν οὐχὶ εἰς τὸ ν' ἀποτελεσθῇ μουσικὴ ἁρμονία, ἀλλ' εἰς τὸ νὰ κατασιγάσῃ τὴν ἐν τῇ διανοίᾳ ἄτακτον κίνησιν τῶν λογισμῶν καὶ νὰ ὑποβοηθήσῃ τὸν ἐσω-

(3) «Tam modico flexu vocis faciebat sonare lectorem psalmi ut pronuntiari vicinior esset quam canenti». August. Confessiones lib.X, C. XXXIII.

τερικόν μας ἄνθρωπον, ἵνα ἐν ἐσωτερικῇ γαλήνῃ παρακολουθήσῃ κυρίως τοῦ ψαλμοῦ τὸ ὑψηλὸν περιεχόμενον. «Τῆς τοιαύτης τῶν λογισμῶν ἀταραξίας καὶ ἀκύμονος καταστάσεως εἰκὼν καὶ τύπος ἐστὶν ἡ τῶν ψαλμῶν ἐμμελὴς ἀνάγνωσις». Οἱ δὲ «μὴ τοῦτον τὸν τρόπον ἀναγινώσκοντες τὰς θείας ᾠδὰς οὐ συνετῶς ψάλλουσιν, ἀλλ' ἑαυτοὺς τέρπουσιν». Οἱ τοιοῦτοι ἁμαρτάνουσι, λέγει ὁ θεῖος Πατήρ. «Ἔχουσι δὲ μέμψιν, ὅτι Οὐχ ὡραῖος αἶνος ἐν στόματι ἁμαρτωλοῦ». Τοὐναντίον, οἱ ψάλλοντες κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε καὶ ἡ διάνοια αὐτῶν καὶ ὁ ὅλος ἐσωτερικός των ἄνθρωπος νὰ παρακολουθῇ τὰ ψαλλόμενα καὶ «τὴν μελῳδίαν τῶν ῥημάτων ἐκ τοῦ ῥυθμοῦ τῆς ψυχῆς καὶ τῆς πρὸς τὸ πνεῦμα συμφωνίας προσφέρεσθαι», οἱ τοιοῦτοι «ψάλλουσι μὲν τῇ γλώσσῃ, ψάλλοντες δὲ καὶ τῷ νοΐ, οὐ μόνον ἑαυτούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς θέλοντας ἀκούειν αὐτῶν μεγάλως ὠφελοῦσι»(4).

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνωτέρω παρατεθεῖσα μαρτυρία τοῦ Μ. Βασιλείου, ἀκόμη καὶ καθόσον ἀφορᾷ εἰς τὰ ἀντιφωνικὰ ψάλματα, ἅτινα ἦσαν καὶ ἐμμελέστερα τῶν ἄλλων, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ νοηθῇ ἄλλως, παρὰ μόνον εἰς περίπτωσιν, καθ' ἣν τὸ μέλος ἦτο ἁπλοῦν καὶ ἀνεπιτήδευτον. «Διχῇ διανεμηθέντες, γράφει ὁ Μ. Βασίλειος, ἀντιψάλλουσιν ἀλλήλοις, ὁμοῦ μὲν τὴν μελέτην τῶν λογίων ἐντεῦθεν κρατύνοντες, ὁμοῦ δὲ καὶ τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἀμετεώριστον τῶν καρδιῶν ἑαυτοῖς διοικούμενοι». Καὶ τὸ ἀντιφωνικῶς ψάλλειν ἀκόμη εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Μ. Βασιλείου τοῦτο μὲν ἀπετέλει μελέτην τῶν ψαλλομένων λογίων, τοῦτο δὲ ὑπεβοήθει εἰς τὸ μετὰ προσοχῆς καὶ ἀμετεωρίστως παρακολουθεῖν τῶν ψαλμάτων τὰ νοήματα. Ὅτι δὲ ἐπιτετη-

---

(4) Μ. Ἀθανασίου ἐπιστολὴ πρὸς Μαρκελλῖνον § ΚΗ—ΛΑ. Migne 27, 40.

δευμένον μέλος καὶ ἐπιμεμελημένη ἁρμονία ἥκιστα δύναται τοιοῦτον νὰ ἐξυπηρετῇ σκοπόν, εἶνε εἰς πάντας φανερόν.

Τὸ πρὸς ἀνάγνωσιν ὁμοιάζον μᾶλλον ἀρχαῖον τοῦτο μέλος ἀποδεικνύεται ἐπὶ πλέον καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι παρ' Αὐγουστίνῳ οἱ ὅροι legere καὶ cantare, ἤτοι ἀναγινώσκειν καὶ ψάλλειν, λαμβάνονται ἀδιαφόρως εἰς δήλωσιν τῆς ἐμμελοῦς ἀπαγγελίας τῶν ψαλμῶν. Περὶ ψαλμῶν δηλαδή, τοὺς ὁποίους ἤκουσε πρὸ ὀλίγου ἡ σύναξις τῶν πιστῶν, λέγεται ἀλληλοδιαδόχως ὅτι ἀνεγνώσθησαν ἢ ὅτι ἐψάλησαν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ ψαλμός, ὅστις ἐψάλη, χαρακτηρίζεται καὶ ὡς ἀναγνωσθεὶς ψαλμός (5).

Εἰς τοῦτο ὀφείλεται καὶ τὸ ὅτι εἰς πολλὰ μέρη τὸ διακόνημα τοῦ ψάλτου καὶ τὸ διακόνημα τοῦ ἀναγνώστου συγχέονται. Ψάλλει τοὺς ψαλμοὺς ὁ ἀναγνώστης. Οὕτω ἐν τῇ μνημονευθείσῃ μαρτυρίᾳ τοῦ Κασσιοδώρου γράφεται «quicumque eorum cantandus fuerit.... lector aliud praedicare non audeat», ἤτοι «οἱοσδήποτε ἐκ τῶν ψαλμῶν τούτων ἤθελε ψαλῆ ..., ὁ ἀναγνώστης ἄλλο [ὄνομα] νὰ μὴ τολμᾷ νὰ διακηρύττῃ»(6).

Ἡ ἁπλότης καὶ τὸ ἀνεπιτήδευτον τοῦ ἀρχαίου ἐκείνου μέλους ἀποδεικνύεται ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι ἠδύνατο καὶ ὁ λαὸς ὁλόκληρος νὰ παρακολουθῇ αὐτό. Διότι, πῶς θὰ ἦτο δυνατὸν ὁ λαὸς νὰ παρακολουθῇ τὴν ψαλμῳδίαν καὶ νὰ συνυπηχῇ ὑποψάλλων, ἐὰν τὸ μέλος δὲν ἦτο ἁπλοῦν καὶ ἀνεπιτήδευτον καὶ τοῖς πᾶσιν εὔκολον καὶ εὔληπτον

---

(5) August. Tractat. in psalm. LIV,LXV.LXXXVIII,XCII.

(6) Πρβλ. Leclercq ἔνθα ἀνωτ. τόμ. 3 σελ. 352.
Διὸ καὶ ὁ Σωζόμενος ἀναφέρει ὅτι «ὁ Μαρκιανὸς ἦν ψάλτης καὶ ἀναγνώστης τῶν θείων Γραφῶν» (Ἐκκλ. Ἱστορ. IV, Γ'.). Οἱ Λατῖνοι πατέρες ὀνομάζουσιν ἀδιακρίτως τὸν ψάλτην καὶ ἀναγνώστην. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ἀνωτέρω παρατεθέντος ἐπιταφίου ἐπιγράμματος τῆς ἐκκλησίας τῆς πόλεως Ἀδρανοῦς ἐμφαίνεται, ὅτι ὁ εἰς ὃν ἀφιεροῦται τοῦτο ἔτερπε ψαλμοῖς τε ἁγίοις καὶ ἀναγνώσμασι.

καὶ εὐπαρακολούθητον;

᾿Αλλ᾿ ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν ἐνδόξων τῆς ᾿Εκκλησίας Πατέρων, κατὰ τὸν δ′ αἰῶνα, τὸ ἐκκλησιαστικὸν μέλος ἤρχισε νὰ καθίσταται ἐπιτετηδευμένον πως καὶ νὰ προσλαμβάνῃ ἁρμονίαν τεχνικήν. Ἡ ὑμνολογία ἐσημείωσε πρόοδον καὶ τὴν ποιητικὴν ἔμπνευσιν τῶν ὑμνογράφων παρακολουθεῖ καὶ ἡ ἐπὶ τὸ τεχνικώτερον ἐξέλιξις τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Γὰ περὶ τῆς ξυνωρίδος τῶν μοναχῶν Φλαβιανοῦ καὶ Διοδώρου ἱστορούμενα, ὡς εἰσαγαγόντων πρώτων εἰς ᾿Αντιόχειαν τὸ ἀντιφωνικῶς ψάλλειν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην δέον νὰ ἐκληφθῶσι. Τὸ ἀντιφωνικῶς ψάλλειν ἦτο ἤδη γνωστὸν ἐν τῇ ᾿Εκκλησίᾳ καὶ πρότερον, ὡς παρετηρήσαμεν ἀνωτέρω. ᾿Αλλ᾿ οἱ μοναχοὶ Φλαβιανὸς καὶ Διόδωρος πλουτίσαντες τὴν ὑμνογραφίαν διὰ μεταφράσεως ὕμνων ἀντιφωνικῶν ἐκ τῆς Συριακῆς γλώσσης, καθὼς μαρτυρεῖ ὁ Μοψουεστίας Θεόδωρος (7), ἐσυστηματοποίησαν τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ ψάλλειν καὶ ἐγένοντο εἰσηγηταὶ σοβαρᾶς μουσικῆς μεταρρυθμίσεως ἐπὶ τὸ ἐμμελέστερον καὶ τεχνικώτερον.

᾿Εξ ᾿Αντιοχείας λοιπὸν ὁρμηθεῖσα ἡ νέα μουσικὴ μεταρρύθμισις βαθμηδὸν εἰσέδυσεν εἰς πάσας τὰς ᾿Εκκλησίας. Ὁ Leclercq σημειώνει τὰς ἑξῆς χρονολογίας ἐν σχέσει πρὸς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἀντιφωνικῆς ψαλμῳδίας ἐν ταῖς διαφόροις ᾿Εκκλησίαις. Τῷ 348—358 εἰσήχθησαν οἱ ἀντιφωνικοὶ τῶν ψαλλόντων χοροὶ εἰς ᾿Αντιόχειαν, τῷ 386 εἰς Μεδιόλανα, τῷ 390 εἰς Κωνσταντινούπολιν, τῷ 426 εἰς Καρχηδόνα καὶ Ἱππῶνα τῆς ᾿Αφρικῆς, καὶ τῷ 375 εἰς Καππαδοκίαν(8).

Σύγχρονος σχεδὸν καὶ κατά τινας δεκαετηρίδας νεώτε-

---

(7) Παρὰ Νικήτᾳ Χωνιάτῃ Thesaurns fidei V, 30.
(8) Ἔνθα ἀνωτέρω σελ. 275.

ρος τῶν Φλαβιανοῦ καὶ Διοδώρου ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος καὶ ἐξ Ἀντιοχείας ὡς ἐκεῖνοι ὁρμώμενος εἰσήγαγε τὸν ἀντιφωνικὸν καὶ ἁρμονικώτερον τρόπον τοῦ ψάλλειν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα ἀντιδράση κατὰ τῶν αἱρετικῶν Ἀρειανῶν. Οὗτοι δηλαδὴ μὴ ἔχοντες οὐδένα ναὸν εἰς τὴν σω τῶν τειχῶν πόλιν, διὰ νὰ συγκρατῶσι τοὺς ὀπαδοὺς αὐτῶν καὶ διὰ νὰ προσελκύωσιν εἰς τὴν πλάνην των νέους τοιούτους, διενήργουν καθ' ὥρας ἑσπερινὰς λιτανείας ἐντὸς τῆς πόλεως παρελαύνοντες καθ' ὁμάδας διὰ μέσου τῶν κυριωτέρων ὁδῶν καὶ ᾄδοντες ᾄσματα, ἐν οἷς ἐμμέτρως εἶχον τονισθῆ αἱ πλάναι των. Ἀντιδρῶν πρὸς αὐτοὺς ὁ θεῖος Χρυσόστομος ἐνήργησεν, ἵνα καὶ ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων ὀργανώνωνται τοιαῦται παρελάσεις καὶ πομπαὶ θρησκευτικαί, εἰς τὰς ὁποίας διηγείρετο τὸ ἐνδιαφέρον καὶ ὁ ἐνθουσιασμὸς τῶν πιστῶν δι' ἀντιφωνικῶν ψαλμάτων(9).

Εἰς τὰ Μεδιόλανα δὲ εἰσηγητὴς καθίσταται ὁ Ἀμβρόσιος εἰς τρόπον, ὥστε ὁ Αὐγουστῖνος ζωηρῶς ν' ἀναμιμνήσκεται τῆς ἱερᾶς συγκινήσεως, τὴν ὁποίαν ἐδοκίμαζε καὶ τῶν δακρύων, τὰ ὁποῖα ἔρρεον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν του, ὅτιν κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἐπιστροφῆς αὐτοῦ ἠκροᾶτο τῆς ἱερᾶς ψαλμῳδίας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ(10).

Εἰς τὴν Ἀφρικὴν τὸ καθεστὼς τοῦτο εἰσάγεται βραδύτερον. Διότι ἦτο ἤδη ἐπίσκοπος Ἱππῶνος ὁ Αὐγουστῖνος, ὅταν ὁ Ἰανουάριος περὶ τὸ 400 θέτῃ εἰς αὐτὸν τὸ ζήτημα, ἐὰν θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιτραπῇ ἡ εἴσοδος τοῦ μέλους τούτου τοῦ ἁρμονικωτέρου εἰς τὴν λατρείαν (11). Αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ Αὐγουστῖνος φαίνεται διστάζων καὶ κυμαινόμενος. Ἰδού, πῶς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐκφράζεται:

«Ὅταν ἀναμιμνήσκωμαι τὰ δάκρυά μου, τὰ ὁποῖα ἔχυ-

(9) Σωζομένου Ἐκκλ. Ἱστορία VII,8, Σωκράτους VI. 8
(10) August. Confessiones, ἔνθα ἀνωτέρω.
(11) Τοῦ αὐτοῦ ἐπιστολὴ 55 ad Januariam.

σα εἰς τὰ ᾄσματα τῆς Ἐκκλησίας Σου κατὰ τὰς πρώτας τῆς εἰς τὴν πίστιν ἐπιστροφῆς μου ἡμέρας, καὶ ὅταν ἤδη συγκινοῦμαι οὐχὶ διὰ τοῦ ᾄσματος, ἀλλὰ δι' ἐκείνων, ἅτινα ψάλλονται, τὴν μεγάλην ὠφέλειαν τοῦ καθεστῶτος τούτου ἐπιγινώσκω. Οὕτω κυμαίνομαι μεταξὺ τοῦ κινδύνου εὐχαριστήσεως (τὴν ὁποίαν τὸ ᾆσμα προκαλεῖ) καὶ τῆς πείρας τῆς ὠφελείας· καὶ κλίνω μᾶλλον, χωρὶς νὰ ἐκφέρω ἄλλως τε γνώμην ὁριστικήν, νὰ ὑποστηρίξω τὴν συνήθειαν τοῦ ψάλλειν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἵνα διὰ τῆς τέρψεως τοῦ ὠτὸς τὸ λίαν ἀσθενὲς ἀκόμη πνεῦμα ἐξυψωθῇ εἰς διάθεσιν εὐσεβείας. Ἀλλ' ὅμως, ὅταν μοῦ συμβῇ νὰ εὐχαριστηθῶ περισσότερον ἀπὸ τὸ ᾆσμα ἢ ἀπὸ τὸν στίχον ὅστις ᾄδεται,ὁμολογῶ ὅτι ἁμαρτάνω ἀξιοποίνως καὶ τότε θὰ προετίμων νὰ μὴ ἀκούσω τὸν ψάλλοντα» (12).

Ἐκ τῶν λόγων τούτων τοῦ Αὐγουστίνου δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν,ὅτι τὸ νέον τοῦτο μέλος παρὰ πᾶσαν τὴν εὐχαρίστησιν, τὴν ὁποίαν προεκάλει εἰς τὸ οὖς,δὲν ἠμπόδιζε τὸν ἀκροώμενον, ἵνα παρακολουθῇ τὸ περιεχόμενον τῶν ψαλλομένων ὕμνων καὶ νὰ ἐντρυφᾷ εἰς αὐτό. Διετήρησε λοιπὸν πολὺ ἐκ τῆς ἀρχαίας ἁπλότητος τὸ μέλος τοῦτο καὶ ἡ ἁρμονία αὐτοῦ δὲν προέθετο ὡς κύριον σκοπὸν τὴν τέρψιν τῶν ἀκροωμένων,ἀλλὰ πρὸ παντὸς τὴν ἐξύψωσιν τοῦ πνεύματος αὐτῶν εἰς διαθέσεις εὐσεβείας.

Δριμέως διὰ τοῦτο ὁ θεῖος Χρυσόστομος ἐπιτίθεται κατὰ τῶν παραγνωριζόντων τὸν σκοπὸν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τῆς ψαλμῳδίας μέλους, λαμβάνει δ' οὕτω καὶ τὴν εὐκαιρίαν νὰ διερμηνεύσῃ τὸ φρόνημα αὐτοῦ, τοσούτῳ μᾶλλον ἀξιομνημόνευτον ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅσῳ, ὡς εἴρηται, ὁ πατὴρ οὗτος ἐχρημάτισεν εἰσηγητὴς ἐν Κων)πόλει τῆς νέας ταύτης ἁρμονίας.

«Τί δέ ἐστι τὸ ζητούμενον; ἐρωτᾷ ὁ θεῖος Πατήρ. Τὸ

(12) August. Gonfessiones X, 33.

τοὺς θείους ἀναπέμποντας ὕμνους, φόβῳ πολλῷ συνεσταλμένους, καὶ εὐλαβείᾳ κεκοσμημένους, οὕτω προφέρειν τούτους. Καὶ γάρ εἰσί τινες τῶν ἐνταῦθα, οἵτινες καταφρονοῦντες μὲν τοῦ Θεοῦ, τὰ δὲ τοῦ Πνεύματος λόγια ὡς κοινὰ ἡγούμενοι, φωνὰς ἀτάκτους ἀφιᾶσι καὶ τῶν μαινομένων οὐδὲν ἄμεινον διάκεινται, ὅλῳ τῷ σώματι δονούμενοι καὶ περιφερόμενοι, καὶ ἀλλότρια τῆς πνευματικῆς καταστάσεως ἐπιδεικνύμενοι τὰ ἤθη. Ἄθλιε καὶ ταλαίπωρε, δέον σε δεδοικότα καὶ τρέμοντα τὴν ἀγγελικὴν δοξολογίαν ἐκπέμπειν, φόβῳ τε τὴν ἐξομολόγησιν τῷ κτίστῃ ποιεῖσθαι, καὶ διὰ ταύτης συγγνώμην τῶν ἐπταισμένων αἰτεῖσθαι· σὺ δὲ τὰ μίμων καὶ ὀρχηστῶν ἐνταῦθα παράγεις, ἀτάκτως μὲν τὰς χεῖρας ἐπανατείνων καὶ τοῖς ποσὶν ἐφαλλόμενος καὶ ὅλῳ περικλώμενος τῷ σώματι. . . . Ἐλέησόν με ὁ Θεός, λέγεις, καὶ τοῦ ἐλέους ἀλλότριον τὸ ἦθος ἐπιδείκνυσαι. Σῶσόν με, βοᾷς, καὶ ξένον τῆς σωτηρίας τὸ σχῆμα διατυποῖς» (13).

Καὶ ἀλλαχοῦ τὸν σκοπὸν τῆς ψαλμῳδίας καὶ τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς περιγράφων λέγει τὰ ἑξῆς:

«Πολλοὺς τῶν ἀνθρώπων κατιδὼν ὁ Θεὸς ῥαθυμοτέρους ὄντας, καὶ πρὸς τὴν τῶν πνευματικῶν ἀνάγνωσιν δυσχερῶς ἔχοντας, καὶ τὸν ἐκεῖθεν οὐχ ἡδέως ὑπομένοντας κάματον, ποθεινότερον ποιῆσαι τὸν πόνον βουλόμενος καὶ τοῦ καμάτου τὴν αἴσθησιν ὑποτεμέσθαι, μελῳδίαν ἀνέμιξε τῇ προφητείᾳ, ἵνα τῷ ῥυθμῷ τοῦ μέλους ψυχαγωγούμενοι πάντες, μετὰ πολλῆς τῆς προθυμίας τοὺς ἱεροὺς ἀναπέμπωσιν αὐτῷ ὕμνους. . . . Ἀπὸ δὲ τῶν ψαλμῶν τῶν πνευματικῶν πολὺ μὲν τὸ κέρδος, πολλὴ δὲ ἡ ὠφέλεια, πολὺς δὲ ὁ ἁγιασμός . . . . Ὅτι γὰρ οἱ μετὰ συνέσεως ψάλλοντες τὴν τοῦ Πνεύματος καλοῦσι χάριν, ἄκουσον τί φησιν ὁ Παῦλος. . . . ἀλλὰ πληροῦσθε ἐν

(13). Ὁμιλία Α' ἐπὶ τοῦ Ὀζίου. Migne 6, 100.

Πνεύματι . . . . ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν τῷ Κυρίῳ. Τί ἐστιν, ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν; Μετὰ συνέσεως, φησίν· ἵνα μὴ τὸ στόμα μὲν λαλῇ τὰ ῥήματα, ἡ διάνοια δὲ ἔξω διατρίβῃ πανταχοῦ πλανωμένη, ἀλλ᾽ἵνα ἀκούῃ ἡ ψυχὴ τῆς γλώττης» (14).

Ἀλλ᾽ ἡ πρόοδος αὕτη τῆς ὑμνολογίας καὶ ἡ εἰσαγωγὴ τεχνικωτέρας πως ἁρμονίας κατέστησε δύσκολον πλέον τὴν συμμετοχὴν τοῦ πλήθους ἐν τῇ ψαλμῳδίᾳ. Ἀκριβῶς δὲ δι᾽ αὐτὸ κατὰ χρόνους σχεδὸν συμπίπτοντας πρὸς τὴν μουσικὴν μεταρρύθμισιν τῶν μοναχῶν Φλαβιανοῦ καὶ Διοδώρου ἡ ἐν Λαοδικείᾳ σύνοδος (365) διὰ τοῦ 15ου κανόνος αὐτῆς ὁρίζει: «Μὴ δεῖν πλέον τῶν κανονικῶν ψαλτῶν τῶν ἐπὶ τὸν ἄμβωνα ἀναβαινόντων καὶ ἀπὸ διφθέρας ψαλλόντων ἑτέρους τινὰς ψάλλειν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ».

Οὕτω ἡ ἐπὶ τὸ συνθετώτερον τροπὴ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ μέλους ἀρχίζει νὰ ἀποκλείῃ κατ᾽ ὀλίγον τὸ Ἐκκλησιαστικὸν πλήρωμα καὶ αὐτῆς τῆς συνυπηχήσεως, τῆς ὁποίας ἡ κατάργησις ἐπακολουθεῖ βραδέως ἀλλ᾽ ἀσφαλῶς. Οἱ ὀλίγον τι μεταγενέστεροι αἰῶνες γινώσκουσι μὲν πλουσιωτέραν ὑμνολογίαν καὶ ἁρμονίαν ἐμμελεστέραν καὶ ἐπὶ μᾶλλον ἐπιτετηδευμένην, ἀλλ᾽ ἀγνοοῦσι τὴν ἀρχαιοπρεπῆ καὶ ἀφελῆ καὶ ἀνεπιτήδευτον καὶ τοῖ πᾶσιν εὐπρόσιτον καὶ εὔλαλον συνυπήχησιν. Καὶ συνεστήθησαν μὲν ἔκτοτε χοροὶ ψαλτῶν μουσικὰς ἁρμονίας κομψῶς τεθηγμένας ψάλλοντες, ἀλλ᾽ ὁ λαὸς πλέον ἐσίγα καὶ δὲν παρηκολούθει ὑποψάλλων. Ἡ συνυπήχησις ἦτο μέλος ἁπλοῦν ὀλίγον τι τῆς ἀναγνώσεως ἀφιστάμενον καὶ διαφέρον· ἦτο τοῦτ᾽ αὐτὸ συμμελέτη ἔμμετρος τῶν ἱερῶν τοῦΘεοῦ λογίων, εἶδός τι συνομιλίας ἐρρύθμου κεντρίζον εἰς προσοχὴν καὶ εἰς ἀμετεώριστον συμπαρακολούθησιν τοῦ περιεχομένου τῶν ψαλμῶν, οὐδαμῶς δὲ έντεχνός τις ἁρμονία κατακηλοῦσα τὸ οὖς καὶ τὸ μουσικὸν τοῦ ἀκροατοῦ διαφέρον διεγείρουσα.

(14). Ὁμιλία εἰς τὸν 41 ψαλμόν, ἔνθα ἀνωτέρω.

Ἀκολουθίαι καὶ συμπεράσματα.

Μετὰ τὴν μακρὰν ταύτην ἐπισκόπησιν, ἐν τῇ ὁποίᾳ προσεπαθήσαμεν νὰ παρουσιάσωμεν κατὰ τὸ δυνατὸν τὴν ἀρχαίαν ἐκκλ. ψαλμῳδίαν κατὰ τὸ μέλος καὶ τοὺς ἐκτελεστὰς αὐτῆς, εἶνε ἤδη καιρὸς νὰ ἀντικρύσωμεν καὶ τὸ ἐρώτημα: Ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ ἐν τῇ πολιᾷ ἀρχαιότητι κρατήσαντα ἡ σημερινὴ συμμετοχὴ τῆς γυναικὸς ἐν ψαλμῳδίᾳ;

Ἐὰν θέλωμεν νὰ εἴμεθα εἰλικρινεῖς, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχαιότης δὲν εἶδέ ποτε τὴν γυναῖκα ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἄμβωνος ὄχι μόνον ὡς διδάσκαλον ἐν τῷ ναῷ ἐξαγγέλλουσαν τὰ ῥήματα τῆς πίστεως, ἀλλ' οὐδὲ εἰς τὸ διακόνημα τοῦ ἀναγνώστου καὶ ψάλτου ὑπηρετοῦσαν καὶ ἀναγινώσκουσαν ἢ ψάλλουσαν ἐνώπιον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πληρώματος. Τοῦτο, πρὸς τὴν ἱερὰν σεμνότητα τῶν ἐν τοῖς ἱεροῖς ναοῖς συναθροίσεων ἀπᾷδον καὶ τὴν γυναῖκα εἰς κοινὸν στόχον τῶν βλεμμάτων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πληρώματος ἅπαντος ἐπικαθῖζον, δὲν ἐγένετό ποτε ἀνεκτὸν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ. Ἐγνώρισεν ἡ κλεινὴ ἀρχαιότης τὴν γυναῖκα συνυπηχοῦσαν καὶ ὑποψάλλουσαν, ἀλλ' ἀπὸ τῆς θέσεως αὐτῆς καὶ ὡς μέλος τοῦ συνόλου ἐκκλησ. πληρώματος. Δὲν τὴν ἐγνώρισεν ὅμως ὡς ψάλτριαν ἐν τῷ ἄμβωνι ἢ τῷ ἡμιχορίῳ ἐγκατεστημένην καὶ ὄχι ἁπλῶς συνυπηχοῦσαν ἀλλὰ καὶ τῆς ψαλμῳδίας συνεξάρχουσαν.

Ἀλλὰ πρέπει καὶ ἄλλο τι νὰ ὁμολογήσωμεν. Ὅτι δηλαδὴ ἡ συμμετοχὴ συνόλου τοῦ ἐκκλησιάσματος ἐν τῇ ψαλμῳδίᾳ δὲν ἀπέβλεπε κατ' οὐδένα λόγον πρὸς ἀποτέλεσιν συμφωνίας ἀρτιωτέρας καὶ συνθετωτέρας. Τοὐναντίον, ἀφ' ἧς στιγμῆς τὸ μέλος τῆς ψαλμῳδίας καθίσταται συνθετώτερον, ἡ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ παύει καὶ ἐκλείπει. Ἡ ἀπὸ κοινοῦ ψαλμῳδία, ἡ μέλος ἁπλούστατον ἐκτελοῦσα καὶ ἀπαρτίζουσα, ἀπέβλεπε κυρίως, ἵνα διὰ τῆς ἀπὸ κοινοῦ

ἀπαγγελίας τῶν ψαλμικῶν ῥημάτων ἀφυπνίζηται τὸ ἐνδιαφέρον πάντων καὶ συγκεντροῦται ἡ προσοχὴ αὐτῶν εἰς τὸ περιεχόμενον τῶν ψαλμῶν. Συμμετοχὴ τῆς γυναικὸς ἐν χορῷ πρὸς ἀποτέλεσιν καὶ σύνθεσιν ἁρμονίας πλουσιωτέρας καὶ θελκτικωτέρας, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἡ σαφὴς καὶ εὐκρινὴς τοῦ τόνου τῆς γυναικείας φωνῆς διάκρισις ἑλκυστικώτερον καὶ εὐπαθέστερον καθιστᾷ τὸ ψαλλόμενον ᾆσμα, εἶνε ἐντελῶς καὶ ἐξ ὁλοκλήρου ἄγνωστος πρὸς τὴν ἐκκλησ. ἀρχαιότητα καὶ δὲν ὑπερβάλλει τις χαρακτηρίζων ταύτην ὡς καινοτομίαν ἀπαραδειγμάτιστον πολλοὺς ἐγκρύπτουσαν κινδύνους καὶ εἰς πολλὰ δυναμένην νὰ ὁδηγήσῃ σκάνδαλα.

᾿Αλλ᾿ ἐὰν πρόκηται νὰ ψάλλῃ ἡ γυνὴ ἐν ἐκκλησιάσματι ἀποτελουμένῳ ἀποκλειστικῶς ἐξ ὁμοφύλων αὐτῆς, δὲν θὰ εἶχε πλέον κανένα λόγον ἡ ἀπαγόρευσις. ῾Ωσαύτως ἐὰν πρόκηται νὰ τεθῇ σκοπὸς τῶν περὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικήν μας μεταρρυθμίσεων ἡ κατὰ τὸ δυνατὸν ἐπάνοδος πρὸς τὴν ἁπλῆν καὶ ἀνεπιτήδευτον καὶ ἀπηλλαγμένην παντὸς ψιμμυθίου καὶ ἐν πάσῃ σεμνότητι τὸ νόημα τῶν ψαλμῶν ἀποδίδουσαν ψαλμῳδίαν τῆς ἀρχαιότητος, τὴν καθιστῶσαν εὐχερῆ καὶ τὴν συμμετοχὴν ὁλοκλήρου τοῦ ἐκκλησιάσματος, ἡ συμμετοχὴ τῶν γυναικῶν, οὐχὶ ἐπὶ χοροῦ ἀναβιβαζομένων, ἀλλὰ παρ᾿ αὐτὸν ὑποψαλλουσῶν καὶ συνυπηχουσῶν εἶνε συζητήσιμος. Συζητήσιμος ὅμως οὐχὶ μεταξὺ κύκλων ἀνευθύνων καὶ ἀναρμοδίων, ἀλλ᾿ ὑπ᾿ αὐτῆς ταύτης τῆς ἀνωτάτης ᾿Εκκλησιαστικῆς ἀρχῆς. Τοιαῦτα ζητήματα δὲν δύνανται νὰ λύωνται διὰ τῆς προχειρότητος ἰδιωτῶν, τοὺς ὁποίους ἡ ψῆφος τῶν ἐνοριτῶν κατέστησεν ἐπὶ τῆς διαχειρίσεως τῆς περιουσίας τοῦ ναοῦ, οὔτε κατὰ τὴν ἀρέσκειαν καὶ ἐκτίμησιν τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ μουσικοῦ καλλιτέχνου, ἀλλ᾿ οὔτε καὶ ἀπὸ τὴν κρίσιν μεμονωμένων πρεσβυτέρων ἢ καὶ ἐπισκόπων. Περὶ αὐτὰ δέον ν᾿ ἀσχολῆται ἡ ῾Ι. Σύνοδος τῆς ῾Ιεραρχί-

ας ὁλοκλήρου, ἥτις εἶνε καὶ ἡ μόνη ἁρμοδία ἀλλὰ καὶ ἡ μόνη ὑπεύθυνος νὰ ἐξετάζῃ καὶ νὰ κρίνῃ καὶ ν' ἀποφαίνηται περὶ μέτρων καὶ ἠθῶν, τῶν ὁποίων ἡ λῆψις καὶ ἡ ἐπικράτησις σοβαρωτάτην δύναται ν' ἀσκήσῃ ῥοπὴν ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου.

Τὸ ἀνώτερον αὐτὸ ἐκκλησιαστικὸν Σῶμα εἶνε ἁρμόδιον μεθ' ὥριμον σκέψιν καὶ μελέτην καὶ ἐκτίμησιν τῶν περιστάσεων ν' ἀποφανθῇ μέχρι τίνος σημείου δύναται ἡ γυναικεία συμμετοχὴ ἐν τῇ ψαλμῳδίᾳ νὰ ἐπιτραπῇ, ἀπὸ τίνος δὲ νὰ ἐμποδισθῇ καὶ ἐντὸς ποίων ὁρίων νὰ περιορισθῇ. Ἡ Σύνοδος αὕτη θέλει σκεφθῇ καὶ θέλει καθορίσει καὶ τὸν τρόπον, καθ' ὃν θὰ ἐξετάζεται καὶ ἡ καταστολὴ καὶ ἡ περιβολὴ καὶ τὸ ἦθος καὶ ὁ ἐν γένει βίος τῶν ἐκκλησιαζομένων καὶ ἐν τῇ ὑπηχήσει ταύτῃ συμμετεχουσῶν γυναικῶν, ὥστε ἡ ὅλη ἐμφάνισις αὐτῶν ἐν τοῖς ναοῖς νὰ μὴ ἀποτελῇ πέτραν σκανδάλου, ἀλλ' ἀφορμὴν ἐμπνεύσεως ἀληθινῆς εὐσεβείας καὶ αἰσθημάτων σεμνότητος. Ἡ Ἱ. Σύνοδος τῆς Ἱεραρχίας θέλει προλάβει, ὥστε ἡ τοιαύτη τῶν γυναικῶν συμμετοχή, ἐάν, ἐννοεῖται, ἤθελε κριθῇ σκόπιμος, νὰ μὴ ἀνοίξῃ βαθμηδὸν ἐλευθέραν τὴν ἀνάβασιν ἐπὶ τοῦ χοροῦ τῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰς ὑψιφώνους τοῦ θεάτρου, μηδὲ νὰ προσδώσῃ εἰς τὸ σεμνὸν καὶ κατανυκτικὸν ἐκκλησιαστικὸν ᾆσμα τὴν περιπάθειαν μελοδράματος διὰ πλήρους ἐκθηλύνσεως τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μέλους καὶ διὰ βαθμιαίας μετατροπῆς τοῦ ἐκκλησ. χοροῦ εἰς θεατρικὴν χορῳδίαν.

Πᾶσα ἄλλη λύσις γινομένη ἀνεκτὴ ὑπὸ τὸ πρόσχημα ὅτι ὑποβοηθεῖ δῆθεν βραδεῖαν καὶ φυσικὴν ἐξέλιξιν, πᾶσα τοιαύτη λύσις ἀφήνουσα εἰς τοὺς ἀναρμοδίους τὴν λύσιν ζητημάτων, διὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν ὁποίων σιγῶσιν οἱ ἁρμόδιοι, δὲν θὰ ἔχῃ οὐδὲν ἄλλο ἀποτέλεσμα, παρὰ νὰ ἐνθαρρύνῃ τοὺς οἱουσδήποτε καὶ ὁσουσδήποτε εἰς μεμονωμένα μεταρρυθμιστικὰ κινήματα ὁδηγοῦντα εἰς τὴν ἀναρχίαν. Δὲν εἶνε τότε παράδοξον νὰ σημειωθῇ καὶ παρ' ἡμῖν ὅ,τι

καὶ εἰς τὰς γείτονας ὁμοδόξους Ἐκκλησίας, παρὰ ταῖς ὁποίαις ζητήματα κεφαλαιώδους σημασίας, ἐφ' ὧν μόνον Σύνοδος γενικωτέρας μορφῆς καὶ συγκροτήσεως θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκφέρῃ γνώμην, κατήντησε νὰ λυθῶσιν ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων διὰ πραξικοπήματος παρομοίου πρὸς ἐκεῖνα, διὰ τὰ ὁποῖα ἐργατικαὶ ὀργανώσεις, ὑπὸ μποσελβικικὰς ἐμπνεύσεις διατελοῦσαι, θὰ ἦσαν ἱκαναί!

Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ὁ σκανδαλισμὸς τῶν πιστῶν θὰ ἐπιτείνεται, ὁ πρὸς τοὺς πνευματικοὺς αὐτῶν προϊσταμένους σεβασμὸς βαθμηδὸν θὰ ἐκλείπῃ καὶ ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ οἰκοδομήματι ἀντὶ οἰκοδομῆς θὰ συντελῆται κατάρρευσις, ἑκάστου κατὰ τὸ ἴδιον θέλημα καὶ σχέδιον φαινομενικῶς μὲν οἰκοδομοῦντος, πράγματι δὲ κατακρημνίζοντος. Οὕτως ἀντὶ προόδου θὰ ἔχωμεν ὀπισθοδρόμησιν καὶ ἀντὶ μεταρρυθμίσεων εἰς βελτίωσιν κατατεινουσῶν καὶ κρείττονα προετοιμαζουσῶν κατάστασιν, θὰ ἀντιμετωπίσωμεν καινοτομίας, τῶν ὁποίων οὐδεὶς θὰ ἠδύνατο νὰ προΐδῃ τὰ ὅρια τοῦ θράσους καὶ τὴν ἔκτασιν τῆς κατωφερικῆς ὀλισθηρότητος.

Ἡ ἀληθινὴ πρόοδος θὰ ἐπιτευχθῇ μόνον διὰ μεταρρυθμίσεων περιοριζομένων ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς ἱερᾶς παραδόσεως καὶ τοῦ ἀνέκαθεν κρατοῦντος ἐκκλησιαστικοῦ φρονήματος. Ἀσφαλῶς δὲ εἰς τὸ τοιοῦτο πλαίσιον δὲν θὰ περικρατηθῶμεν, ἐὰν ἀφήσωμεν εἰς τοὺς ἀνευθύνους ἢ τοὺς ἐλάχιστα ἁρμοδίους νὰ εἰσαγάγωσι σιωπηρῶς ἐν τῇ πράξει τῇ ἐκκλησιαστικῇ τὰ αὐτοῖς ἀρέσκοντα. Θὰ περικρατηθῶμεν εἰς αὐτὸ δι' ἀποφάσεων ἐπισήμων ἐν περιεσκεμμένῃ μελέτῃ καὶ συσκέψει λαμβανομένων ὑπὸ τοῦ Σώματος, τοῦ μόνου ἁρμοδίου ν' ἀποφαίνηται καὶ ν' ἀποφασίζῃ ἐπὶ ζητημάτων ἐκκλησιαστικῶν. Τοῦτο θὰ εἶνε ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἱεραρχίας συμπάσης, εἰς τὸ ὕψος τῶν περιστάσεων καὶ τῶν καιρῶν ἐξυψουμένη.

ΤΕΛΟΣ